



Приручник за посматрање и подстицање учешћа особа са инвалидитетом на изборима

Приручник за посматрање и подстицање учешћа особа са инвалидитетом на изборима



Издавач: Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ОДИНР)
Ул. Miodowa 10
00-251 Варшава
Пољска
www.osce.org/odhr

© OSCE/ODIHR 2017.

ISBN 978-83-66089-52-5

Сва права задржана. Садржај ове публикације може се бесплатно користити и умножавати у едукативне и друге некомерцијалне сврхе, под условом да се приликом таквог умножавања наведе ОДИНР као извор.

Овај приручник првобитно је објавила 2012. године Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ОДИНР) као *Handbook on Observing and Promoting the Electoral Participation of Persons with Disabilities*. Постојећа верзија представља превод. У случају разлика у тексту, публикација на енглеском језику представља коначну и званичну верзију.

Превод ове публикације подржан је пројектом Подршка изборима на Западном Балкану, који финансирају Европска унија и Аустријска развојна агенција.

Фотографије: насловна страна – ОЕБС; Увод – ОЕБС / Вања Шкорић; Поглавље 1 – ОЕБС / Агњецка Рембовска; Поглавље 2 – ОЕБС, Поглавље 3 – ОЕБС, Поглавље 4 – ОЕБС / Томас Румер

Дизајн: Нона Ројтер

Штампано у Пољској

Садржај

Приручник за посматрање и подстицање учешћа особа са инвалидитетом на изборима	1
Скраћенице	5
Предговор	7
Увод	9
А. О Приручнику	9
Б. Инвалидитет	10
В. Значај заштите и унапређивања изборних права особа са инвалидитетом	11
Г. Како користити Приручник	11
Д. Кључни принципи за посматраче ODHR-а	12
Поглавље 1. Обавезе ОЕБС-а и друге међународне обавезе и стандарди	15
А. Обавезе ОЕБС-а	16
Б. Универзални документи	17
В. Други регионални документи	24
Поглавље 2. Препреке за учешће	29
Поглавље 3. Изборни циклус и учешће особа са инвалидитетом	32
А. Предизборни период	33
Б. Дан избора	48
В. Период после изборног дана	52
Поглавље 4. Рад мисије ODHR-а и посматрача	57
А. Мисије за процену потреба	58
Б. Активности везане за изборе	58
В. Дугорочни посматрачи	59
Г. Краткорочни посматрачи и посматрање на дан избора	61
Д. Извештавање јавности и препоруке	62
Ђ. Накнадне активности	64

Прилог А. Питања за појединачне чланове главног тима	67
Правни аналитичар	67
Изборни аналитичар	70
Политички аналитичар	73
Медијски аналитичар	74
Прилог Б. Најважније важеће законске одредбе и политичке обавезе	75
Документ ОЕБС-а из Москве из 1991. године	75
Међународни пакт о грађанским и политичким правима, 1966.	75
Конвенција о правима особа са инвалидитетом, 2008.	75
Циљеви одрживог развоја	81
Ревидирана интерпретативна декларација Венецијанске комисије из 2011.	81
Прилог В. Корисни ресурси	83
1. Правни документи и смернице	83
2. Истраживање	84
3. Веб-сајтови са ресурсима и материјалима	85
4. Сродне организације	85
Прилог Г. Дефиниције кључних појмова	87

Скраћенице

CRPD	Конвенција о правима особа са инвалидитетом
ЕУ	Европска унија
FRA	Агенција за основна права ЕУ
ОАД	Организација америчких држава
ODIHR	Канцеларија за демократске институције и људска права
ОНСНР	Канцеларија Високог комесара за људска права Уједињених нација
ОЕБС	Организација за европску безбедност и сарадњу
УН	Уједињене нације
CWAG	Смернице за доступност садржаја на интернету
W3C	Светски интернет конзорцијум

ПРЕДГОВОР

Право и могућност свих грађана да учествују представљају суштински елемент обавеза ОЕБС-а у вези са изборима. Према подацима УН-а, процењује се да више од милијарду људи – око 15% светске популације – живи са инвалидитетом. Надовезујући се на Универзалну декларацију о људским правима из 1948. и Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, Документ ОЕБС-а из Москве из 1991. године обавезује државе ОЕБС-а да „обезбеде заштиту људских права особа са инвалидитетом“, укључујући политичка и изборна права. Са изричитим обавезама утврђеним у Конвенцији о правима особа са инвалидитетом из 2006. године, последњих година се том питању придаје све већа пажња.

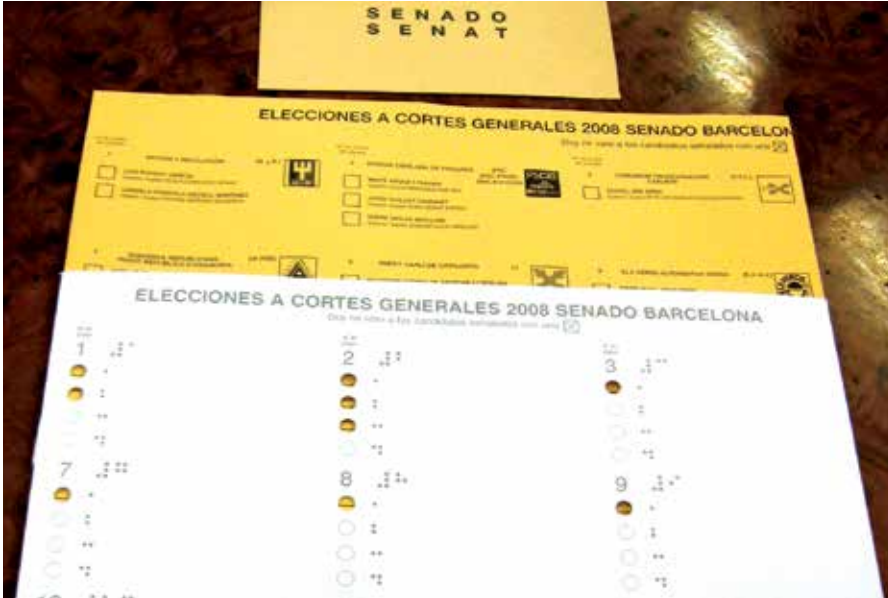
Методологија које се придржава Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ODIHR) ужива широко признање захваљујући систематичном и свеобухватном приступу. Послужила је и још увек служи као смерница другим међународним и грађанским посматрачким организацијама. У складу са задацима које је добио од држава учесница ОЕБС-а, ODIHR непрекидно тежи томе да додатно побољша своју методологију, израдом приручника о специјализованим аспектима избора.

Иако је учешће особа са инвалидитетом већ одавно обухваћено општом методологијом ODIHR-а за посматрање избора, овај приручник има за циљ да успостави систематичнији и свеобухватнији приступ овој важној теми. Приручник пружа информације и оквир да помогне посматрачима ODIHR-а у процењивању учешћа особа са инвалидитетом, у склопу укупног посматрања изборног процеса. Посматрачи избора имају важну улогу у праћењу правних, структурних и практичних баријера које могу да доведу до искључености, као и у праћењу степена у којем особе са инвалидитетом активно учествују у изборима као бирачи, кандидати и изборни званичници, као и у другим улогама.

Надамо се да ће овај приручник бити користан и за ширу јавност заинтересовану за ову тему, укључујући изборна тела, политичке странке, организације цивилног друштва и међународне организације

Желимо да захвалимо бројним стручњацима и организацијама који су дали вредан допринос и које смо консултовали у изради овог приручника, посебно организацијама особа са инвалидитетом и нашим партнерима који су подржали Декларацију о принципима за међународно посматрање избора. Израда овог приручника не би била могућа без њихове подршке и сарадње.

Ingibjörg Sólrún Gísladóttir
Директор ODIHR-а



Увод

О Приручнику

Иако је учешће особа са инвалидитетом већ дуже времена обухваћено општом методологијом ODIHR-а за посматрање избора, овим приручником намерава се приступити том важном питању на систематичнији и свеобухватнији начин. Приручник пружа информације и доноси оквир како би помогао посматрачима ODIHR-а у процењивању ситуације везане за учешће особа са инвалидитетом, у оквиру посматрања изборног процеса. Приручник може бити користан и широј јавности заинтересованој за ову тему, укључујући изборна тела, политичке странке, организације цивилног друштва и међународне организације. Израђен је захваљујући ванбюджетским доприносима држава учесница OEBS-а, у оквиру сталних активности ODIHR-а на побољшању методологије посматрања избора и даљем унапређивању професионализма учесника у активностима ODIHR-а.

Приручник се може применити на све врсте посматрачких активности ODIHR-а везаних за изборе (мисије за посматрање избора, ограничене мисије за посматрање избора, мисије за процену избора и изборни експертски тимови).¹ ODIHR уводи учешће особа са инвалидитетом у главне токове кроз своје активности посматрања

¹ Овај приручник допуњује Приручник за посматрање избора ODIHR-а и друге публикације ODIHR-а и потребно га је читати упоредо са њима. Те публикације доступне су на: <http://www.osce.org/odihr/elections/119893>.

избора, а овај приручник намењен је свим члановима мисије, укључујући аналитичаре главног тима, дугорочне и краткорочне посматраче.

Б. Инвалидитет

Тешкоће да се обезбеди успешно учешће особа са инвалидитетом су свеprisутне и свест о тим тешкоћама је све израженија. Према извештајима Светске здравствене организације и Светске банке, отприлике милијарду људи, или око 15% светске популације, живи са инвалидитетом. Слично томе, у извештају Економског и социјалног савета Уједињених нација (УН) о укључивању питања која се тичу особа са инвалидитетом у развојну агенду наведено је да ће глобални трендови, укључујући старење становништва и пораст хроничних обољења, довести до тога да више људи буде погођено инвалидитетом.

Те тешкоће погоршане су сложенošћу и опсегом већ постојећих облика инвалидитета. У Конвенцији УН-а о правима особа са инвалидитетом (*CPRD*) наводи се да „особе са инвалидитетом укључују и оне који имају дугорочна физичка, ментална, интелектуална или чулна оштећења која у интеракцији са разним препрекама могу ометати њихово пуно и ефикасно учешће у друштву на једнакој основи са другима”.² Такве препреке подразумевају физичке препреке, правна ограничења, практичне аранжмане и друштвене ставове који их дефакто искључују или умањују њихово учешће.

UN Enable, централна тачка система УН-а у вези с питањима инвалидитета, наводи да та дефиниција није исцрпна, и истиче да „минимална листа особа које имају право на заштиту према Конвенцији не ограничава категорије инвалидитета које спадају у њу, нити се њима намеравају умањити или на било који начин предупредити шире дефиниције инвалидитета садржане у националним законима (као што су особе са краткорочним инвалидитетом)”.³ Питање контекста је такође битно. *UN Enable* истиче да се „особа са инвалидитетом може сматрати особом са инвалидитетом у једном друштву или контексту, али не и у другом, зависно од улоге која је тој особи додељена у њеној заједници. Перцепција и реалност инвалидитета такође зависе од технологије, помоћи и услуга које су доступне, као и од културолошких аспеката”.

Потребно је такође препознати чињеницу да особе са инвалидитетом нису хомогена група. Такође, особама са различитим врстама инвалидитета могу бити потребни различити облици помоћи и подршке, како би могле да уживају своја права равноправно са другима. На пример, за особе са физичким инвалидитетом, приступ јавним површинама и зградама од кључне је важности, док је за особе са интелектуалним и чулним инвалидитетом најважнија способност примања и давања информација у приступачном формату. Особе са вишеструким инвалидитетом суочавају се са додатним и често јединственим потешкоћама. Разумевање разноликости које постоје међу особама са инвалидитетом први је

2 Доступно на: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.

3 Доступно на: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm>.

корак у настојањима да мере уведене ради боље приступачности и инклузивнијег друштва одговарају стварним потребама тих особа.

В. Значај заштите и унапређивања изборних права особа са инвалидитетом

Право и могућност свих грађана да учествују у изборима представљају основни елемент обавеза ОЕБС-а. Међутим, свест о мањкавостима у реализацији изборних права особа са инвалидитетом повећана је последњих година, као и свест о томе на који начин те мањкавости доприносе маргинализацији и социјалној искључености. Истовремено, међународни правни оквир суштински се променио. Конвенција о правима особа са инвалидитетом ступила је на снагу 2008. године и садржавала је, по први пут, детаљне обавезе у вези с политичким и изборним правима. Штавише, усвајањем Конвенције означен је прелаз са хуманитарно-медицинског приступа на приступ инвалидитету заснованом на људским правима, са нагласком на принципе равноправности и недискриминације. У време објављивања, Конвенција о правима особа са инвалидитетом је ратификована, односно прихваћена у више од 170 земаља, укључујући 54 од укупно 57 држава учесница ОЕБС-а. Ратификацијом од стране 54 земље додатно се препознаје и јача обавеза преузета од стране свих држава учесница ОЕБС-а на Московском састанку од 1991. године да „обезбеде заштиту људских права особа са инвалидитетом“.

Ипак, доступни подаци показују да је стопа учешћа особа са инвалидитетом у изборима као бирача, кандидата и изборних званичника у региону ОЕБС-а још увек ниска. Особе са инвалидитетом суочавају се са бројним препрекама за учешће, укључујући законска ограничења, неадекватну доступност инфраструктуре и информација, недостатак свести о специфичности потреба особа са инвалидитетом, недостатак помоћних уређаја, и негативне стереотипе и стигматизацију у друштву. Као резултат тога, особе са инвалидитетом често ризикују да буду маргинализоване у јавном животу и слабо заступљене на изборним функцијама и у процесима доношења одлука. Упркос развоју међународног права, и даље је присутан јаз између стварног стања права особа са инвалидитетом и примене принципа загарантованих Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом.

Посматрачи избора имају важну улогу у праћењу правних, структурних и практичних баријера које спречавају укљученост и степен у којем особе са инвалидитетом активно учествују у изборима као бирачи, кандидати и изборни званичници, као и у другим улогама. Посматрачи имају одговорност да утврде у којој мери се политички споразуми и уговори о људским правима поштују и где постоје мањкавости у њиховој примени, као и да препоруче која се кључна побољшања могу реализовати.

Г. Како користити Приручник

Поглавље 1 Приручника доноси преглед обавеза ОЕБС-а и других међународних стандарда и обавеза, с посебним акцентом на Конвенцију УН-а о правима особа са инвалидитетом (*CRPD*). **Поглавље 2** садржи преглед препрека за учешће са којима се суочавају особе са инвалидитетом и могућих одговора на те изазове.

Затим се у **Поглављу 3** представљају практични савети и питања, како би се истакла кључна питања која посматрачи избора треба да размотре. Поглавље је подељено по фазама у изборном циклусу, са одељцима посвећеним предизборном периоду, дану избора и постизборном периоду. Одељци који се тичу предизборног периода баве се:

- Изборним законима: укључујући статус ратификације одредаба Конвенције о правима особа са инвалидитетом о правној способности, условима везаним за доступност, обавезама консултовања организација особа са инвалидитетом и прикупљање података разврстаних на основу типа инвалидитета;
- Изборном администрацијом: укључујући обуку особља на бирачким местима, механизме помоћи особама са инвалидитетом да гласају и едукацију бирача;
- Изборном кампањом: да ли активности политичких странки допиру до особа са инвалидитетом, приступ локацијама где се кампања одвија и равноправан приступ медијима.

Одељак о изборном дану бави се приступом бирачким местима и гласачким листићима за особе са различитим врстама инвалидитета, помоћи лица по слободном избору и алтернативним механизмима гласања.

Одељак о постизборном периоду односи се на питања као што су објављивање и ширење изборних резултата у приступачним форматима, приступачност механизма жалби и приговора и улога грађана посматрача.

Коначно, **Поглавље 4** бави се методологијом ODHR-а за посматрање избора, са акцентом на посматрање и подстицање учешћа особа са инвалидитетом у изборима током изборног циклуса. Једна од тема јесте мисија која се бави проценом потреба у предизборном периоду, која одређује да ли ће ODHR спроводити одређену активност посматрања избора и у ком обиму и формату; улога различитих аналитичара и посматрача, након њиховог распоређивања; и постизборне активности ради помоћи земљама у спровођењу активности према проценама и препорукама ODHR-а.

Прилози садрже изводе из најважнијих међународних и регионалних докумената у вези с правима особа са инвалидитетом, преглед корисних ресурса, дефиниције кључних појмова и списак скраћеница.

Д. Кључни принципи за посматраче ODHR-а

ODHR посвећује посебну пажњу одређеним кључним принципима, изложеним даље у тексту и образложеним у наредним поглављима, у процени учешћа особа са инвалидитетом у изборима:

- Потпуно и делотворно учешће особа са инвалидитетом представља кључни елемент обавеза ОЕБС-а и међународних стандарда, чиме се одражава право на универзално и једнако изборно право. **Равноправност и недискриминација** представљају основне принципе за учешће особа са инвалидитетом у изборима и политичком животу.

- **Конвенција УН-а о правима особа са инвалидитетом (CRPD) ступила је на снагу 2008. године и примењује се скоро у свим земљама.** Конвенција је суштински променила приступ инвалидитету – прешло са медицинског, односно хуманитарног модела, на модел заснован на људским правима. Нагласак је на томе да се олакша остваривање права и подрже укљученост и учешће.
- Не треба особе са инвалидитетом сматрати **хомогеном групом**. Особе са различитим врстама инвалидитета имају различите потребе и потребни су им различити облици помоћи и подршке.
- **Треба пажљиво консултовати и активно укључивати организације особа са инвалидитетом** у израду и примену прописа и политика.
- **Није прихватљиво укинати и/или ограничити право гласа или кандидовања по основу** било које врсте инвалидитета, укључујући интелектуални или психосоцијални инвалидитет.
- **Одлучивање уз подршку** значи да особа може да добије неопходну помоћ за доношење одређених одлука у животу, укључујући и остваривање права гласа. Потребно је такве механизме заменити механизмима који подразумевају супституирано одлучивање, те особама са инвалидитетом пружити одговарајућу помоћ у остваривању њихових изборних и политичких права без неоправданих ограничења.
- **Потребно је да кључне информације о изборима буду доступне у више различитих и приступачних формата**, који могу да подразумевају Брајево писмо, крупна слова, звучни формат, лако разумљиве верзије и знаковни језик. Те информације подразумевају упутства о томе како учествовати на изборима, како улагати приговоре и жалбе, резултате и најновије информације изборне администрације.
- **Потребно је да изборна кампања буде доступна** за особе са свим врстама инвалидитета. Потребно је уложити напоре како би догађаји у оквиру кампање и изборни материјали били доступни свима. **Потребно је да медији обезбеде једнак приступ** информацијама и једнаке могућности да би пренели поруке особама са инвалидитетом.
- **Потребно је да сви изборни процеси буду приступачни** за особе са инвалидитетом. То изискује **„универзални дизајн“**, према којем окружење и услуге треба да буду проактивно коришћени од стране свих, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања. Такође су потребна **„разумна прилагођавања“** за специфичне потребе које нису обухваћене универзалним дизајном, како би особе са инвалидитетом могле да остварују своја права равноправно са осталима.
- **Потребно је да особе са инвалидитетом буду у могућности да гласају без помоћи** или уз помоћ особе по свом избору, **у тајности, као и на уобичајеном бирачком месту**. Само уколико то није могуће, потребно је размотрити алтернативне методе гласања, као што су мобилно гласање или поштански гласачки листићи. Не треба подстицати алтернативне методе као замену за побољшање приступа биралиштима, а ако им се ипак прибегава, потребно је предузети одговарајуће заштитне мере.

- **На дан избора, посматрачи треба да размотре да ли су информације доступне у више формата, да ли су бирачка места физички доступна, да ли постоје помагала и да ли гласач може да бира ко ће му помагати.** Физички приступ значи да гласачи са инвалидитетом могу да уђу на бирачко место без помоћи, да се лако крећу унутар бирачког места и да означе свој избор на гласачком листићу и убаце га у кутију у тајности и достојанствено. У помагала спадају тактилна помагала за гласање, Брајева помагала за гласање и лупе.
- **Сви чланови мисије за посматрање избора ODHR-а процењују укљученост особа са инвалидитетом,** укључујући и путем анализе прописа и праксе пре, за време и после дана избора.
- **ODHR подстиче делотворно учешће особа са инвалидитетом својим проценама избора и препорукама,** као и активним учешћем организација особа са инвалидитетом у постизборним активностима подршке праћењу примене препорука после избора.



Поглавље 1. Обавезе ОЕБС-а и друге међународне обавезе и стандарди

У овом поглављу анализирају се важећи прописи и различити ставови међународних тела током година, у вези с политичким укључивањем особа са инвалидитетом. Прво су изложене обавезе ОЕБС-а, а затим се анализирају универзални документи УН-а и други регионални документи. Конвенција о правима особа са инвалидитетом, која се примењује у скоро свим земљама и представља најсвеобухватнији пропис са најразвијенијим стандардима релевантним за политичко учешће особа са инвалидитетом, детаљно је изложена у овом поглављу и на њу се упућује у наредним деловима Приручника.

Важно је напоменути да се у више докумената ОЕБС-а државе учеснице подстичу да се придржавају универзалних и регионалних докумената у вези с људским правима. На пример, у Завршном акту из Хелсинкија из 1975. године државе се обавезују да „поступају у складу са Универзалном декларацијом о људским правима“ и да „испуњавају своје обавезе утврђене међународним декларацијама и споразумима у датој области, укључујући, између осталог, међународне пакте о људским правима, којима су евентуално обавезане“. Мадридски документ из 1993. изричито је позвао

„оне државе учеснице које то још нису учиниле, да размотре могућност приступања поменутиим пактима“. У новијим документима ОЕБС-а поново је истакнута важност приступања међународним споразумима о људским правима, сродним факултативним протоколима и Европској конвенцији о људским правима из 1950. године.

А. Обавезе ОЕБС-а

У обавезама ОЕБС-а препознато је да су „плуралистичка демократија и владавина права од суштинске важности за поштовање свих људских права и основних слобода...“⁴ У њима је наглашено да је „демократија најбоља заштита за слободу изражавања, толеранцију свих друштвених група и једнаке могућности за сваку особу.“⁵

Темељ за конкретне обавезе везане за демократске изборе јесте Документ из Копенхагена ОЕБС-а из 1990. године, који обавезује све државе учеснице да „гарантују универзално и једнако право гласа одраслим грађанима“ (став 7.3) и да „поштују право грађана да се кандидују за политичке или јавне функције, појединачно или као представници политичких странака или организација, без дискриминације“ (став 7.5). Нагласак на све грађане и на недискриминацију је важан, будући да обухвата и особе са инвалидитетом. Истакнуто је да су „све особе једнаке пред законом и да без икакве дискриминације имају право на једнаку заштиту пред законом. У том смислу, закон забрањује било какву дискриминацију и гарантује свима једнаку и делотворну заштиту од дискриминације по било ком основу“ (став 5.9). Даље се напомиње да ће „земље учеснице осигурати да се на остваривање свих поменутих људских права и основних слобода неће примењивати било каква ограничења, осим оних која су предвиђена законом и да ће се придржавати својих обавеза које проистичу из међународног права, посебно Међународног пакта о грађанским и политичким правима и међународним обавезама... Ограничења права и слобода морају се, у демократском друштву, односити на неки од циљева важећег закона и бити строго сразмерни циљу тог закона“ (став 24).

Годину дана касније, 1991. године, државе учеснице ОЕБС-а преузеле су јасне обавезе у погледу инвалидитета. У Москви, државе учеснице ОЕБС-а обавезале су се да „осигурају заштиту људских права особа са инвалидитетом“ и, што је посебно важно, да „предузму кораке како би обезбедиле једнаке могућности тих особа да учествују у потпуности у животу њихових друштава.“ Такође су се обавезале да „подстичу одговарајуће учешће тих особа у доношењу одлука у областима које их се тичу“, што подразумева законе, прописе и политике о изборима, као и да „подстакну стварање повољних услова за приступ особа са инвалидитетом јавним објектима и услугама, становању, превозу и културним и рекреативним активностима“, што обухвата приступ бирачким местима, местима где се одвија кампања и другим просторијама за време одржавања избора.

Државе учеснице ОЕБС-а изричито су се обавезале да се придржавају изборних препорука ОДИНР-а. Државе учеснице су истакле значај накнадних активности

4 Документ из Копенхагена, 1990, доступно на: <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.

5 Париска повеља за нову Европу, 1990, доступна на: <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.

на самиту у Истанбулу 1999. године. ОДИНР настоји да питања везана за учешће особа са инвалидитетом у изборима буду обухваћена његовим проценама изборних процеса и накнадним препорукама. ОДИНР такође настоји да се у оквиру накнадних активности узму у обзир права тих особа на учешће.

Б. Универзални документи

Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Чланом 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима из 1996. године прописано је право на учешће у изборима „без неразумних ограничења“. У члану 2. захтева се од држава да „поштују и гарантују свим лицима која се налазе на њиховој територији и која потпадају под њихову надлежност, права призната овим пактом без обзира нарочито на расу, боју, пол, језик, веру, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, имовно стање, рођење или сваку другу околност“. Иако инвалидитет није изричито наведен, може се оправдано сматрати да је покривен изразом „друга околност“, посебно у светлу касније донете Конвенције о правима особа са инвалидитетом.

Тридесет година касније, 1996. године, тело Међународног пакта о грађанским и политичким правима – Комитет за људска права, објавио је своје ауторитативно тумачење члана 25, у Општем коментару 25. Наведено је да би требало да „помоћ која се пружа особама са физичким инвалидитетом, слепима или неписменима буде независна“. Такође се истиче да је „неразумно ограничавати право гласа по основу физичког инвалидитета“. Међутим, у вези са менталним хендикепом, констатовано је да „...утврђена ментална неспособност може да буде основ за ускраћивање одређеној особи право да гласа или обавља функцију“.⁶ Од тада се то ограничење по основу менталног инвалидитета, према Конвенцији о правима особа са инвалидитетом, сматра обликом дискриминације.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом

Конвенција о правима особа са инвалидитетом представља револуционарни споразум који додатно оснажује људска права особа са инвалидитетом и последичне обавезе држава, и садржи изричита упућивања на политичко учешће. Иако не уводи нова права особа са инвалидитетом, Конвенција је означила промену парадигме у смислу начина дефинисања инвалидитета и стављања акцента на равноправност и пуно учешће особа са инвалидитетом у њиховим друштвима. Према Конвенцији, ускраћивање разних облика разумног прилагођавања, које је потребно ради обезбеђивања таквог учешћа, укључујући учешће у изборима, може да представља облик дискриминације. Главна права у вези са изборима, загарантована Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, односе се на: права особа са инвалидитетом да у потпуности учествују у изборима као кандидати и гласачи, без изузетка; право да делотворно врше дужности и обављају све јавне функције на свим нивоима

6 Ставови 20, 10. и 4. Општег коментара 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, Комитет за људска права. Доступно на: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.7&Lang=en.

власти; право на физички приступ, као и на приступ информацијама о изборима и изборним процесима, укључујући, с тим у вези, и политичке странке и кампање; и права да добију помоћ када гласају, од особе по њиховом избору. Конвенција о правима особа са инвалидитетом такође изискује прикупљање разврстаних података, као и учешће особа са инвалидитетом у формулисању политика и прописа који утичу на њихово учешће. У складу са тим принципом, Конвенција је изражена уз активно учешће покрета за права лица са инвалидитетом.

Од 2017. године, више од 170 држава приступило је Пакту, што значи да је он готово универзално признат.⁷ Све државе учеснице ОЕБС-а обавезале су се на поштовање Пакта, са изузетком Свете столице, Лихтенштајна и Таџикистана. Још пет држава учесница ОЕБС-а (Ирска, Киргистан, Монако, Сједињене Државе и Узбекистан) нису још увек формално потврдиле, приступиле, односно ратификовале Пакт, али су преузеле иницијалну обавезу путем потписивања, чиме су се обавезале да се придржавају општег циља и сврхе Конвенције. Европска унија званично је потврдила Конвенцију о правима особа са инвалидитетом у децембру 2010, те је Конвенција постала први кључни међународни споразум о људским правима који је ратификовала једна регионална организација.

Ради праћења спровођења Конвенције, успостављен је Комитет за права особа са инвалидитетом, који представља групу независних експерата из различитих држава које су приступиле Конвенцији.⁸ Комитет даје ауторитативна тумачења Пакта путем својих *општих коментара*.⁹ Такође даје предлоге и препоруке државама учесницама, које су дужне да подносе редовне извештаје Комитету о томе како се права дефинисана Пактом реализују у њиховој земљи.¹⁰ *Завршне опсервације* Комитета на извештаје држава учесница пружају додатна упутства о обиму и примени Пакта. Још једна од основних функција Комитета јесте његова надлежност да разматра појединачне притужбе у вези са наводним повредама Конвенције од стране држава учесница које су приступиле Факултативном протоколу уз Конвенцију.¹¹ Такве притужбе могу се упутити само ако су исцрпљени сви домаћи правни лекови. Судска пракса надзорних тела, као што је Комитет УН-а за права особа са инвалидитетом, постала је део међународних стандарда који се развијају.

С обзиром на значај и свеобухватност Конвенције о правима особа са инвалидитетом, вреди истаћи кључне компоненте које се могу применити на учешће у изборима у општем смислу, пре преласка на члан 29, којим су утврђене конкретне обавезе у вези са изборима.

7 За листу држава које су приступиле Конвенцији о правима особа са инвалидитетом, видети: <http://indicators.ohchr.org>.

8 <http://www.ohchr.org/en/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>.

9 До сада, Комитет је издао четири општа коментара, укључујући коментар о једнакошћу пред законом (члан 12) и приступачности (члан 9). Општи коментари доступни су на: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GC.aspx>.

10 Државе иницијално морају да извештавају у року од две године од приступања Конвенцији, а након тога сваке четири године.

11 Од априла 2017, 91 земља приступила је Факултативном протоколу уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом. Доступно на: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-15-a&chapter=4&clang=_en.

Основе споразума

У преамбули Конвенције о правима особа са инвалидитетом констатује се да „инвалидитет представља концепт који се развија и да произлази из интеракције лица са оштећењима и баријера у понашању и окружењу којима се онемогућава њихово пуно и делотворно учешће у друштву равноправно са другима.” Оквир не прилази инвалидитету са медицинско-хуманитарног аспекта, већ је чврсто утемељен у људским правима и обавези државе да уклони баријере и изврши потребна прилагођавања како би створила равноправније друштво и избегла дискриминацију. Акцент, дакле, није на томе да се особа са инвалидитетом уклопи у друштво, него на томе да се друштво прилагоди појединачним разликама и потребама.

Дискриминација

Дискриминација је свеобухватно дефинисана као „свака разлика, искључивање или ограничење на основу инвалидитета, што има за циљ или ефекат нарушења или поништења признавања, уживања или вршења, равноправно са другима, свих људских права и основних слобода у политичкој, економској, друштвеној, културној, цивилној или било којој другој области. Она обухвата и све облике дискриминације, укључујући ускраћивање разумног прилагођавања” (чланови 1. и 2).

Државе које су ратификовале Пакт или су му приступиле дужне су да „предузму све одговарајуће мере, укључујући и законодавство, у циљу мењања или укидања постојећих закона, прописа, обичаја и праксе који представљају дискриминацију према особама са инвалидитетом” (члан 4.1(b)). Дужне су и да „предузму све одговарајуће мере за отклањање дискриминације по основу инвалидности од стране било ког лица, организације или приватног предузећа” (члан 4.1(e)). На тај начин, држава такође треба да предузме мере како субјекти цивилног друштва и приватни субјекти не би вршили дискриминацију особа са инвалидитетом у погледу њихових права на политичко учешће.

Разврстани подаци

Подаци разврстани појединачним облицима инвалидитета од суштинске су важности за утврђивање степена учешћа и баријера за приступ. Члан 31. обавезује државе да „прикупљају одговарајуће информације, укључујући статистичке податке и податке на основу истраживања, који им омогућују формулисање и спровођење политика у вези с применом ове конвенције”. Даље се позива да информације буду „разврстане, према потреби” и подељене. Како би подаци били од највеће могуће користи, могу се даље разврстати по категоријама као што су пол, национална припадност, старост или социјална група.

Консултације са особама са инвалидитетом

Државе треба да активно и плански укључује особе са инвалидитетом. Према члану 4.3, „у изради и примени прописа и политика у циљу примене ове конвенције, као и у другим процесима одлучивања у вези с питањима која се тичу особа са

инвалидитетом, државе стране уговорнице ће тесно сарађивати и активно укључивати особе са инвалидитетом, укључујући и децу са инвалидитетом преко њихових репрезентативних организација¹². У другом Општем коментару Комитета, наведене су сврсисходне могућности да се пружи допринос изради, коментарисању, подношењу предлога и подизању свести.

Приступачност, универзални дизајн и разумна прилагођавања

Приступачно окружење, инфраструктура и медији често су препознати као предуслови за уживање других права прописаних Конвенцијом.¹² Према члану 9, „државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере да особама са инвалидитетом обезбеде приступ, равноправно са другима, физичком окружењу, ... информацијама и комуникацијама, ... као и другим погодностима и услугама које су отворене односно које стоје на располагању јавности“, и такође треба „да утврде, промовишу и прате примену минималних стандарда и смерница за приступачност објеката и услуга које су отворене односно које стоје на располагању јавности“.

Поред тога, члан 21. захтева да државе предузму „све одговарајуће мере како би обезбедиле да особе са инвалидитетом могу да уживају право на слободу изражавања и мишљења, укључујући слободу да траже, примају и преносе информације и идеје, равноправно са другима, посредством свих облика комуникације по властитом избору“. У претходном делу споразума, „комуникација“ је свеобухватно дефинисана тако да „подразумева језике, приказ текста, Брајево писмо, тактилну комуникацију, крупна слова, приступ мултимедијима као и писане, аудио, усмене, читачке и аугментативне и алтернативне начине, средства и формате комуникације, укључујући приступ информацијама и комуникационој технологији“.

Најважнија два концепта установљена на почетку Пакта блиско су повезана са дужношћу да се обезбеди приступачно окружење: **универзални дизајн и разумна прилагођавања**.¹³ Универзални дизајн „означава дизајн производа, окружења, програма и услуга које користе сви, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања или специјалног дизајнирања“. На пример, то би значило да сав изборни материјал буде дизајниран тако да буде доступан особама са разним врстама инвалидитета. Реч је о проактивном приступу приступачности.

У другом Општем коментару Комитета наведено је да је успостављање универзалног дизајна постепен процес, са нагласком да нови производи и услуге морају да буду у складу са захтевима Пакта. Напомиње се да „сви нови предмети, инфраструктура, објекти, роба, производи и услуге морају да буду дизајнирани тако да буду у потпуности приступачни особама са инвалидитетом, у складу са принципима универзалног дизајна.“ Међутим, иако је универзални дизајн могуће постепено спровести, државе такође треба да утврде коначне временске оквире и издвоје одговарајућа средства за уклањање постојећих баријера. Како истиче Комитет, требало би те баријере „уклањати континуирано и на систематски начин, постепено али константно“.

12 Комитет за права особа са инвалидитетом, Општи коментар бр. 2 (2014).

13 Члан 2. Конвенције о правима особа са инвалидитетом.

Други кључни појам јесу „разумна прилагођавања”, која се тичу појединаца који имају потребе у одређеном окружењу које превазилазе опште стандарде приступачности. Реч је о „неопходном и адекватном модификовању и усклађивању којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, тамо где је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно са другима сва људска права и основне слободе”. У практичном смислу, то значи да особа са инвалидитетом може да затражи додатне мере, поред општих стандарда приступачности.

Омогућавање превођења на знаковни језик може да представља меру приступачности или меру разумног прилагођавања, зависно од ситуације. На пример, за различите политичке странке могу постојати различити захтеви. За велике политичке странке, превођење на знаковни језик на великим састанцима може се сматрати мером приступачности. За мање странке, то можда неће бити случај, због финансијских ограничења. Истовремено, ако је особа којој је потребно превођење на знаковни језик заинтересована да присуствује мањем скупу, превођење би се пре могло сматрати мером разумног прилагођавања, него потребом из домена опште приступачности.

Државе имају обавезу да обезбеде универзални дизајн и разумно прилагођавање. У другом Општем коментару Комитета напомиње се да „будући да је приступачност предуслов да особе са инвалидитетом могу да воде самосталан живот... и да у потпуности и равноправно учествују у друштву, ускраћивање приступа физичком окружењу, превозу, информационам и комуникационим технологијама, и објектима и услугама отвореним за јавност, треба посматрати у контексту дискриминације”.

Кад је реч о изборима, у другом Општем коментару Комитета посебно се напомиње да „особе са инвалидитетом не би могле да остваре та права (члан 29) равноправно и ефикасно ако би државе потписнице пропустиле да обезбеде да поступак гласања, објекти и одговарајући материјали буду адекватни, доступни и лаки за разумевање и коришћење. Такође је битно да политички састанци и материјали које користе и израђују политичке странке или појединачни кандидати који учествују у јавним изборима буду приступачни. У супротном, особама са инвалидитетом било би ускраћено право да учествују у политичком процесу на равноправан начин”.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом захтева од држава да надгледају примену стандарда приступачности. Према другом Општем коментару Комитета, државе треба да „установе ефикасна надзорна тела са одговарајућим капацитетом и овлашћењима како би обезбедиле имплементацију и реализацију планова, стратегија и стандардизација”.

Подизање свести и борба против стереотипа

Подстицање делотворног учешћа особа са инвалидитетом често је отежано због стереотипа. Конвенција о правима особа са инвалидитетом ставља велики акценат на потребу да се „повећа поштовање права и достојанства особа са инвалидитетом” и

на „борбу против стереотипа, предрасуда и штетне праксе“. То подразумева „подстицање свих медијских гласила да приказују особе са инвалидитетом на начин који је у складу с циљем ове конвенције“. Посебно, особе са инвалидитетом треба да буду приказане у медијима како равноправно учествују у политичким процесима.

Правна способност равноправно са другима

У практичном смислу, ограничење правне способности значи да особа не може да доноси одлуке у свим или појединим областима живота и то ограничење може да буде делимично или потпуно. У таквим случајевима, законска права преносе се на старатеља, који је постављен ради остваривања свих или појединих права у име те особе. Конвенција о правима особа са инвалидитетом не подржава тај приступ. Уместо одузимања правне способности и супституираног одлучивања, Конвенција ставља акценат на подршку особама са инвалидитетом. Према члану 12, „државе стране уговорнице признају да особе са инвалидитетом остварују свој правни капацитет равноправно са другима у свим аспектима живота“. У том члану нису прописани изузеци и уместо тога наглашава се да државе „предузимају одговарајуће мере како би особама са инвалидитетом омогућиле доступност помоћи која им може бити потребна у остваривању њиховог правног капацитета“. „Одлучивање уз подршку“ значи да особа може да добије неопходну помоћ за доношење одређених одлука у животу, укључујући приликом остваривања изборних права. За особу са интелектуалним инвалидитетом, тај механизам могао би да значи да суд постави особу или групу особа да саветује особу са инвалидитетом и помаже јој да разуме изборни процес и последице својих одлука, укључујући и гласање. Особа која је одабрана да помогне треба да буде законски овлашћена да помаже у процесу гласања.

Комитет за права особа са инвалидитетом самим тим био је веома јасан да Пактом није дозвољено одузимање правне способности по основу менталног или интелектуалног инвалидитета. Јасно је да ни опште ни судске одлуке у појединачним случајевима нису прихватљив основ за укидање изборних права. Године 2011, у случају *Bujdosó и петорица других против Мађарске*, Комитету је представљен случај у коме су особе са инвалидитетом стављене под делимично или пуно старатељство и њихова имена аутоматски су уклоњена из бирачког списка. Комитет је констатовао да „искључивање права гласа по основу претпостављене или стварне психосоцијалне или интелектуалне инвалидности, укључујући ограничење на основу појединачне процене, представља дискриминацију по основу инвалидитета“. Тај став потврђен је у првом Општем коментару Комитета.

Политичко учешће

Кад је реч о учешћу у изборима, кључни део Конвенције о правима особа са инвалидитетом јесте члан 29, који се бави политичким учешћем. Тај члан обавезује државе да предузимају и пасивне и активне мере, односно не само да гарантују права, већ и да предузимају мере да олакшају стварање окружења које омогућава пуно учешће. Члан 29. дефинише општу обавезу држава да „гарантују особама са инвалидитетом политичка права и могућност да их уживају на равноправној основи са другима“. Важно је напоменути да никакви изузеци по основу инвалидитета нису предвиђени.

У члану 29. експлицитно се наводе средстава да би се то остварило, укључујући и „обезбеђивањем да процедуре гласања, средства и материјали буду прикладни, приступачни и лаки за разумевање и коришћење“. Затим, потребно је „гарантовати слободно изражавање воље особа са инвалидитетом као бирача и у том циљу, где је то потребно, на њихов захтев, омогућити да им особа по њиховом избору пружи помоћ приликом гласања“.

Члан 29. такође обавезује државе да „активно унапређују окружење“ у којем особе са инвалидитетом могу да учествују у јавним пословима. То подразумева и „учешће у невладиним организацијама и удружењима који се баве питањем јавног и политичког живота земље, као и у активностима и управи политичких партија“.

Према члану 29, особе са инвалидитетом имају не само право, него и „могућност“ да гласају и буду бирани. Тиме се утврђује обавеза држава које су приступиле Пакту да гарантују, увођењем позитивних мера, да све особе које испуњавају услове добију стварну прилику да остваре своја бирачка права. Сходно томе, није довољно проширити формална бирачка права особа са инвалидитетом. Државе су такође дужне да обезбеде да особе са инвалидитетом заиста буду у стању да користе своје право на гласање, на пример тако што ће обезбедити да бирачка места буду доступна корисницима у инвалидским колицима, олакшати коришћење помагала за гласање како би особе оштећеног вида могле самостално да гласају или омогућавањем особама са инвалидитетом да им у гласању помаже особа по њиховом избору“.

– *Канцеларија Високог комесара УН-а за људска права (ОИЧНР), 2011.*

Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 29 – учешће у политичком и јавном животу

Државе стране уговорнице гарантују особама са инвалидитетом политичка права и могућност да их уживају на равноправној основи са другима, и обавезују се:

- (a) Да осигурају да особе са инвалидитетом могу ефикасно и потпуно да учествују у политичком и јавном животу равноправно као и други, непосредно или преко слободно изабраних представника, укључујући право и могућност да особе са инвалидитетом гласају и буду бирани, између осталог, тако што ће:
 - (i) Обезбедити да процедуре гласања, средства и материјали буду прикладни, приступачни и лаки за разумевање и коришћење;
 - (ii) Штитити права особа са инвалидитетом да тајно гласају на изборима и јавним референдумима без застрашивања, као и да се кандидују на изборима, да ефикасно обављају дужности и све јавне функције на свим нивоима власти, омогућавајући коришћење технологија за помоћ и нових технологија где је то могуће;
 - (iii) Гарантовати слободно изражавање воље особа са инвалидитетом као бирача и у том циљу, где је то потребно, на њихов захтев, омогућити да им особа по њиховом избору пружи помоћ приликом гласања;

- (б) Активно унапређивати окружење у којем особе са инвалидитетом могу ефикасно и потпуно да учествују у обављању јавних послова без дискриминације и равноправно са другима, и подстицати њихово учешће у јавним пословима, укључујући:
- (i) Учешће у невладиним организацијама и удружењима који се баве питањем јавног и политичког живота земље, као и у активностима и управи политичких партија
 - (ii) Оснивање и прикључивање организацијама особа са инвалидитетом у циљу представљања особа са инвалидитетом на међународном националном, регионалном и локалном нивоу.”

В. Други регионални документи

Овај одељак односи се на четири главне регионалне међувладине организације чији су чланови, између осталих, државе учеснице ОЕБС-а и које имају инструменте у вези са укључивањем питања која се тичу особа са инвалидитетом. То су Савет Европе, Европска унија (ЕУ), Заједница независних држава (ЗНД) и Организација америчких држава (ОАД).

Савет Европе

Европска конвенција о људским правима садржи обавезујуће одредбе о праву на „слободне изборе“ (члан 3. протокола 1). Већина држава учесница ОЕБС-а такође су чланови Савета Европе и самим тим су обавезане Европском конвенцијом о људским правима. После њене ратификације, обавезане су и њеним протоколима, као и другим споразумима које је усвојио Савет Европе, који могу да садрже обавезе везане за изборе. Како и у случају Међународног пакта о грађанским и политичким правима, Европски суд за људска права забрањује дискриминацију и, док инвалидитет није изричито поменута, у општем смислу помиње се „други статус“ (члан 14). Не постоји посебан споразум Савета Европе о правима особа са инвалидитетом.

Истовремено, различита тела Савета Европе донела су пресуде или препоруке у вези с даљим развојем стандарда који се тичу инвалидитета. То су пресуде Европског суда за људска права, препоруке које је усвојио Комитет министара (највише политичко тело Савета Европе, са препорукама које су консензусом усвојиле свих 47 држава чланица), Парламентарна скупштина Савета Европе и Европска комисија за демократију кроз право (саветодавно тело за уставна питања, познатије као Венецијанска комисија).

Године 2006, Комитет министара издао је (необавезујућу) препоруку о „Акционом плану Савета Европе о промовисању права и пуног учешћа особа са инвалидитетом у друштву“ (2006–2015).¹⁴ Истакнуто је да „особе са инвалидитетом треба да имају могућност да утичу на судбину њихових друштава. Због тога је важно да особе са инвалидитетом могу да остварују своје право да гласају и да учествују у политичким и јавним активностима“.¹⁵ Препорука је садржала конкретне мере везане за

14 Доступно на: <http://www.coe.int/en/web/disability/action-plan-2006-2015>.

15 Савет Европе, Комитет министара, препорука Rec (2006-2015)5 Комитета министара државама чланицама Савета Европе о Акционом плану за промовисање права и пуног учешћа особа са инвалидитетом у друштву: побољшање квалитета живот особа са инвалидитетом у Европи 2006–2015. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af657.

потребу да се поступак гласања и објекти учине доступним, да се омогући помоћ од стране особе по избору, да се информације учине доступним у алтернативним форматима и да се промовишу и консултују репрезентативне организације особа са инвалидитетом.

Судска пракса Европског суда за људска права не одражава у потпуности приступ Конвенције о правима особа са инвалидитетом у вези с правном способношћу. Европски суд за људска права дозвољава ограничења правне способности у вези с правом гласа, уколико о таквом ограничењу одлучи суд по извршеној индивидуалној процени. То је супротно решење од оног које је предвиђено Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, која потврђује право особа са инвалидитетом на правну способност равноправно са другима и свако његово ограничење сматра дискриминацијом. Према Конвенцији о правима особа са инвалидитетом, државе су дужне да пружају подршку особама којима је потребна помоћ у остваривању правне способности. Такво одлучивање уз подршку у великој мери се разликује од супституираног одлучивања, будући да правна способност особе остаје нетакнута у свим осталим областима живота.

Године 2010, Европски суд за људска права разматрао је случај *Alajos Kiss против Мађарске*, у вези са укидањем гласачких права по основу менталне неспособности.¹⁶ Одлука суда сузила је основ за укидање гласачких права по основу менталне неспособности, тиме што га је условила индивидуализованом судском одлуком, уместо паушалном забраном. Према наводима суда, „насумично одузимање гласачких права, без појединачне судске процене и искључиво засновано на менталној неспособности која захтева делимично старатељство, не може се сматрати компатибилним са легитимним основом за ограничење права гласа”.

„У Конвенцији о правима особа са инвалидитетом није наведен ниједан изузетак од права која су у њој садржана. Напротив, у њој се каже да су државне власти 'дужне да признају да особе са инвалидитетом уживају правну способност подједнако са другима у свим аспектима живота'... Нису прихватљиви поступци у којима судије или медицински радници процењују нечију способност за гласање и затим дају зелено светло – или не. Пошто се не тестира та способност код особа без инвалидитета, то би представљало флагрантну дискриминацију... Конвенција уводи обавезу држава да обезбеде пружање такве помоћи, ако је потребна, укључујући приликом остваривања права гласа. Огромна је разлика између таквог приступа и пуког ускраћивања нечијег права. „У томе је промена парадигме коју конвенција УН представља”.

– *Комесар за људска права Савета Европе, март 2011.*

У новембру 2011, Комитет министара Савета Европе усвојио је препоруку о учешћу особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу.¹⁷ У њој је истакнут став Конвенције о правима особа са инвалидитетом против ограничења права гласа

¹⁶ Видети: *Alajos Kiss против Мађарске*, пресуда, 20. мај 2010. (поднесак бр. 38832/06). Извор: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98800>.

¹⁷ Препорука CM/Rec (2011)14 Комитета министара земаља чланица о учешћу особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e.

по основу менталног инвалидитета и речено је да не сме да постоји дискриминација у остваривању правне способности и да „државе чланице треба да обезбеде да у њиховим законима, на свим нивоима, не буде одредби којима се особама са инвалидитетом ускраћује право да гласају или се кандидују на изборима“. Поновљене су препоруке у погледу доступности и помоћи особе по избору и наглашена је потреба укључивања особа са инвалидитетом у одлучивање, као и потреба за „поузданим и упоредивим информацијама и статистичким подацима“. У препоруци се такође напомиње да „државе чланице треба да захтевају од политичких странака, удружења, радиодифузних предузећа и других тела која добијају државне субвенције или средства да буду одговорни за усвојене активне мере, како би особе са инвалидитетом имале приступ информацијама о политичким дебатама, кампањама и догађајима који спадају у њихово поље деловања“.

Након тога, у децембру 2011, Венецијанска комисија изменила је свој став о учешћу особа са инвалидитетом у изборима, ревидирајући претходни Кодекс добре праксе у изборним питањима (првобитно објављен 2002). Према решењу из првобитног Кодекса добре праксе, било је дозвољено ускратити гласачка права особама које су на суду проглашене ментално неспособним.¹⁸ Ревидирана интерпретативна декларација уз Кодекс добре праксе у изборним питањима из 2011. године о учешћу особа са инвалидитетом у изборима заузима другачији став, иако задржава одређену двосмисленост (имајући у виду различите ставове Европског суда за људска права и Конвенције о правима особа са инвалидитетом).¹⁹ Наводи се да је „Универзално изборно право основни принцип Европске баштине у вези са изборима. Особе са инвалидитетом у том смислу не смеју бити дискриминисане, у складу са чланом 29. Конвенције о правима особа са инвалидитетом и судском праксом Европског суда за људска права“. Ревидирана интерпретативна декларација такође упућује на приступачност гласачког поступка и објеката, доступност информација у алтернативним форматима, асистивне технологије и помоћ особе по избору.

Препоруке Комитета министара и тумачења Венецијанске комисије алудирају на еволуирајући приступ који је у складу са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом; тај приступ, међутим, још увек није проверен у накнадној судској пракси Европског суда за људска права.

Такав тренд је очигледан и у стратешким радовима које је касније објављивао Савет Европе. У новембру 2016, Савет Европе усвојио је Стратегију о правима особа са инвалидитетом за период 2017–2023,²⁰ са нагласком на потребу да та права буду тумачена у светлу Конвенције о правима особа са инвалидитетом. Утврђено је пет приоритетних области: равноправност, недискриминација, подизање свести, приступачност и

18 У оригиналном Кодексу добре праксе наводи се да се право да се бира и буде биран може ускратити због менталне неспособности „само изричитом одлуком суда“, Венецијанска комисија, Кодекс добре праксе у изборним питањима, 1.1d. Доступно на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e).

19 Ревидирана интерпретативна декларација Венецијанске комисије уз Кодекс добре праксе о изборним питањима о учешћу људи са инвалидитетом на изборима, 2011. Доступна на: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD%282011%29045.aspx>.

20 Доступно на: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806fe7d4>.

једнакост пред законом. Стратегија наглашава да особе са инвалидитетом треба да уживају једнакост пред законом и да супститутивно одлучивање треба заменити одлучивањем уз подршку. У марту 2017, Парламентарна скупштина Савета Европе усвојила је Резолуцију 2155(2017) под називом „Политичка права особа са инвалидитетом: демократско питање“, на основу извештаја који су припремили њени одбори за равноправност и недискриминацију.²¹ У Резолуцији су изложени изазови и добра пракса у државама чланицама Савета Европе и уједно поновљен позив Парламентарне скупштине да се супституирано одлучивање замени механизмима одлучивања уз подршку.²²

Европска унија

ЕУ је показала своје опредељење за права особа са инвалидитетом тиме што је ратификовала Конвенцију о правима особа са инвалидитетом 2010. године. Право грађана ЕУ да гласају на европским и општинским изборима загарантовано је Споразумом о функционисању Европске уније и Европском повељом о основним правима. Члан 21. Повеље односи се на забрану дискриминације у свим областима деловања ЕУ, укључујући и на изборима. Европска стратегија за особе са инвалидитетом за период 2010–2020. поставља циљ остваривања „пуног учешћа особа са инвалидитетом: тиме што ће им се омогућити да уживају све погодности држављанства ЕУ; и уклањањем административних баријера и баријера која се тичу ставова, за пуно и равноправно учешће“.²³

Од осталих иницијатива ЕУ, ту је и Директива ЕУ из 2016. године о приступачности веб-сајтова и мобилних апликација у телима у јавном сектору (тзв. Веб директива). У њој је утврђена обавеза да веб-сајтови и мобилне апликације тела у јавном сектору буду приступачнији корисницима у државама чланицама ЕУ, посебно особама са инвалидитетом.²⁴ Поред тога, постоји Резолуција Европског парламента о употреби знаковног језика у којој се наглашава да „тела у јавном и државном сектору, као и садржај који та тела постављају на интернет, морају бити доступни путем посредника, као што су преводиоци на знаковни језик на лицу места, али и алтернативни интернет сервиси и сервиси на даљину, зависно од случаја...“. Такође се наводи да је потребно „учинити политички процес што доступнијим, укључујући и ангажовањем професионалних преводилаца за знаковни језик;“, „што подразумева изборе, јавне консултације и друге догађаје, зависно од случаја“.²⁵

21 Доступно на: <http://website-pace.net/documents/19879/3143407/20170130-Droitshandicapes-EN.pdf/e30d56a9-e78c-4691-b30b-1f1e1da0d1d7>.

22 Видети и Резолуцију 2039(2015) о „Равноправности и укључивању особа са инвалидитетом“, коју је усвојила Парламентарна скупштина Савета Европе 30. јануара 2015 (§5): <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=21339&lang=EN>.

23 Европска стратегија за особе са инвалидитетом 2010–2020: обновљено опредељење за Европу без баријера. Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>.

24 Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>.

25 Резолуција Европског парламента, 23. новембар 2016 (2016/2952[RSP]). Доступно на: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+XML+V0//EN>.

Заједница независних држава

У Конвенцији о стандардима за демократске изборе, изборна права и слободу у државама чланицама Заједнице независних држава из 2002. (Конвенција ЗНД) нема изричитог помена учешћа особа са инвалидитетом на изборима. Међутим, у члану 2. наводи се да „право грађана да бирају и да буду бирани у тела државне власти, локалне самоуправе, друга народна (национална) представничка тела и друге изабране функције не зависи од и остварује се без икаквих ограничења дискриминаторне природе у погледу пола, језика, вероисповести или верске припадности, политичких или других уверења, националног или социјалног порекла, припадности националној мањини или етничкој групи, имовинског стања или других околности“.

Организација америчких држава

Америчка конвенција о људским правима ступила је на снагу 1978, са општим одредбама о праву на учешће у власти, са сличном формулацијом као оном садржаном у Међународном пакту о политичким и грађанским правима. Ипак, у Конвенцији се напомиње да се „законом могу уредити остваривање права и могућности које су поменуте у претходном ставу само на основу... правне и менталне способности“.²⁶ Затим, у септембру 2001, ступила је на снагу Међуамеричка конвенција о уклањању свих облика дискриминације особа са инвалидитетом.²⁷ Иако се у њој изричито не помињу гласање или кандидовање на изборима, помиње се подстицање укључивања у политичке и административне активности. Међутим, Конвенција прописује могућност да се, под одређеним условима, особа са инвалидитетом прогласи правно неспособном.²⁸ Важно је напоменути да је 2011. године Одбор Пакта саопштио да се то мора поново тумачити у светлу Конвенције о правима особа са инвалидитетом и затражио од држава које су потписале Конвенцију да измене Пакт, како би га ускладили са Конвенцијом.²⁹

26 Америчка конвенција о људским правима, члан 23. Доступно на: <http://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.

27 Доступно на: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-65.html>.

28 „Ако се, према законима земље, особа може прогласити правно неспособном, када је то неопходно и сврсисходно за њену добробит, таква изјава не представља дискриминацију.“ Међуамеричка конвенција о уклањању свих облика дискриминације особа са инвалидитетом, члан 1.2.б.

29 Комитет за уклањање свих облика дискриминација особа са инвалидитетом OAD (CEDDIS) OEA / Ser.L/XXIV.3.1, CEDDIS/doc.12(I-E/11) rev.1, 4 и 5 мај, 2011 доступно на: http://www.sedi.oas.org/ddse/documentos/Discapacidad/English/CEDDIS-%20NY_ENG.pdf.



Поглавље 2. Препреке за учешће

Обим учешћа особа са инвалидитетом у изборном процесу тешко је измерити, с обзиром на мањак доступних података у региону ОЕБС-а. Према доступним подацима, особе са инвалидитетом, генерално посматрано, нису у довољној мери заступљене као бирачи, кандидати за изабране функције, у политичким странкама, изборној администрацији и као посматрачи избора. Свест о томе је све израженија. На пример, Комитет министара Савета Европе истакао је 2011. године да „особе са инвалидитетом чине тек мали проценат оних који се баве јавним пословима и који су на представничким функцијама.³⁰ Слично томе, у бројним академским публикацијама истиче се да „постоје студије о изборима на националном нивоу у којима су, по први пут, узете у обзир особе са инвалидитетом. У тим истраживањима установљено је да је излазност бирача мања међу особама са инвалидитетом него међу особама без инвалидитета”.³¹ Нижи ниво учешћа често се приписује законским баријерама, негативним ставовима у јавности, незнању, проблемима везаним за приступачност и недостатку средстава и подршке за кандидовање и обављање функције.

30 Препорука CM/Rec (2011)14 Комитета министара земаља чланица о учешћу особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e.

31 *Политичко учешће особа са инвалидитетом у Европи: права, приступачност и активизам*, Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington и Fridriksdottir, 2016. Студије о изборима 42 (2016) 1-9, Elsevier.

Групе које се залажу за права особа са инвалидитетом тврде да је слабије учешће на изборима знак политичке дискриминације, због које се настављају стигматизација и маргинализација.³² Укидање правне способности особама са менталним или интелектуалним инвалидитетом (и понекад особама са другим врстама инвалидитета) често је доводило до ускраћивања њихових изборних права. У неким земљама, и учлањење у политичку странку или организацију цивилног друштва такође је законски забрањено.³³ Захтев да особе са инвалидитетом докажу да су „способне за расуђивање“ критиковало је више организација за права особа са инвалидитетом као изузетно дискриминаторан и арбитраран, посебно због тога што ниједна друга група није дужна да доказује правну способност (то решење критиковао је и Комесар Савета Европе за људска права у марту 2011). Комитет за права особа са инвалидитетом истакао је да је, „историјски гледано, особама са инвалидитетом ускраћивано њихово право на правну способност у многим областима на дискриминаторан начин, у оквиру режима супституираног одлучивања, као што су старатељство, туторство или закони о менталном здрављу“.³⁴ Као што је напоменуто раније у тексту, Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом није предвиђено супституирано одлучивање, већ се инсистира на одлучивању уз подршку, за особе са инвалидитетом које задржавају правну способност.

Разлог за недовољан број аранжмана приступачности за особе са инвалидитетом може делом бити и последица недовољне ангажованости тих особа и тога да оне нису консултоване. Тај тренд резултирао је честим позивима да се усвоји приступ „ништа о нама без нас“.³⁵ Такве консултације доприносе смањењу дискриминације, помажу да се оствари одређени напредак који је реалистичан, који оснажује и подстиче на веће учешће. Вредност таквог приступа све чешће је препознат у пракси и у академској литератури. На пример, „...истраживања у Великој Британији указала су на специфичне баријере са којима се суочавају особе са интелектуалним потешкоћама и на значај друштвеног капитала и мрежа подршке као фактора који омогућавају политичко учешће (Bell et Al, 2001; Kili et Al, 2008; Redley, 2008). Ти закључци указују на то да успостављање политичких права и омогућавање приступачности можда неће бити довољно за остваривање пуног учешћа, ако се истовремено проактивно не укључе саме особе са инвалидитетом, са својим политичким захтевима, у цивилно друштво.“³⁶

Слично томе, у Извештају специјалног известиоца УН-а из 2016. године о правима особа са инвалидитетом, наведено је да „као што је било очигледно у процесу који је довео до усвајања Конвенције о правима особа са инвалидитетом, учешће особа са инвалидитетом у јавном одлучивању може да има огроман утицај на поступке органа власти који на те особе утичу и може да доведе до квалитетнијих одука,

32 Видети, на пример, Центар за права особа са менталним инвалидитетом, <http://mdac.info/en>.

33 Агенција за основна права Европске уније, Право на политичко учешће особа са инвалидитетом, страна 36, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>.

34 Комитет за права особа са инвалидитетом, Општи коментар бр. 1 (2014). Доступно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>.

35 Видети, на пример, Европски форум за особе са инвалидитетом. Доступно на: <http://www.edf-feph.org>.

36 *Политичко учешће особа са инвалидитетом у Европи: права, приступачност и активизам*, Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington и Fridriksdottir, 2016. Студије о изборима 42 (2016) 1-9, Elsevier.

будући да су особе са инвалидитетом најбоље позициониране да утврде сопствене потребе и најадекватније политике да би се те потребе реализовале. Њиховим учешћем обезбеђује се да државне политике и програми буду формулисани према њиховим потребама и жељама³⁷.

Организације особа са инвалидитетом све су активније у вези са политичким правима, укључујући проблеме надзора и документације, тиме што се упуштају у судске спорове и предузимају активности јавног залагања. Унапређењем међународног правног оквира кроз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом уведене су нове обавезе за државе које су потписале или су пристале да буду обавезане Пактом, захваљујући чему су акциони планови, закони и одредбе на националном нивоу постали квалитетнији. Међутим, постоје бројни пропусти у испуњавању тих обавеза у пракси, као што је истакнуто у истраживању које је 2014. године објавила Агенција ЕУ за основна права (FRA), која се бавила правом на политичко учешће особа са инвалидитетом у ЕУ.³⁸

Жене са инвалидитетом суочавају се са посебним тешкоћама у погледу учешћа у политичком животу, укључујући и изборне процесе. Оне наилазе на вишеструке облике дискриминације, те су због тога у још већем ризику да буду искључене и слабо заступљене.

Комитет за права особа са инвалидитетом сматра да „постоје чврсти докази да жене и девојке са инвалидитетом наилазе на баријере у већини области живота. Те баријере стварају ситуације вишеструких и преклапајућих облика дискриминације жена, посебно у погледу: једнаког приступа образовању, економским могућностима, социјалној интеракцији и правосуђу; једнакости пред законом; и способности да учествују у политици и остварују контролу над сопственим животом у различитим ситуацијама...“. Кад је реч о учешћу, Комитет је посебно напоменуо да су „девојке и жене са инвалидитетом традиционално ућуткиване и због тога су несразмерно и недовољно заступљене у јавном одлучивању.“³⁹

Због искључености из изборног процеса, интереси дате искључене групе се не чују, нити се било ко њима бави. Без права и прилике да учествују као гласачи и кандидати, особе са инвалидитетом ризикују да буду додатно маргинализоване у друштву, на сопствену штету и штету друштва. Учешће у изборима од суштинског је значаја за укупну укљученост појединаца у друштву. Поред тога, искљученост слаби инклузивност државе и, самим тим, степен у коме се воља народа заиста узима у обзир.

37 Извештај специјалног известиоца о правима особа са инвалидитетом, Савет за људска права, 2016. http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A_HRC_31_62_E.doc&action=default&DefaultItemOpen=1.

38 Извештај FRA бавио се само државама чланицама ЕУ. Доступно на: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>.

39 Комитет за права особа са инвалидитетом, Општи коментар 3, 2016.



Поглавље 3. Изборни циклус и учешће особа са инвалидитетом

Овај одељак бави се питањима која посматрачи ODINR-а морају имати у виду приликом процене учешћа особа са инвалидитетом у изборном процесу. Питања која су утврђена обезбеђују структуру за прикупљање података и накнадну анализу од стране главних тимова мисија ODINR-а. Мисије ће затим утврдити кључна питања на која ће бити стављен акценат у јавним извештајима и затим упутити одговарајуће препоруке.

Проблеми и питања утврђени даље у тексту тичу се разних области на које ће се посматрачи ODINR-а усредсредити у различитим фазама изборног циклуса. У складу са стандардном праксом активности ODINR-а на посматрању избора, информације прикупља главни тим експерата у главном граду и дугорочни посматрачи у регионима, а затим се ти подаци проверавају и анализирају. С обзиром на ограничено време, расположива средства и широк спектар питања којима мисије треба да се баве, није увек могуће обухватити сва утврђена питања за време дате мисије, у ком случају је потребно бавити се само најрелевантнијим питањима.

A. Предизборни период

У овом одељку анализирају се питања којима ће се посматрачи ODHR-а бавити у предизборном периоду. Акцент је стављен на међународне документе на које се дата држава обавезала и на домаће законе, као и на изборну администрацију, кампање и политичке странке. Бави се и тиме у којој мери постоје подстицајни услови, разврстани подаци, консултације са организацијама особа са инвалидитетом и информације о изборима у форматима који су приступачни особама са инвалидитетом, као и евентуалним ограничењима правне способности тих особа.

Статус међународних докумената

Мисије посматрања и процене избора морају прво да провере да ли је земља ратификовала или приступила Конвенцији о правима особа са инвалидитетом. У Закључном документу ОЕБС-а из 1989. са Бечког састанка помињу се државе учеснице ОЕБС-а које разматрају могућност приступања Међународном пакту о грађанским и политичким правима и „другим релевантним међународним документима, ако то још нису учиниле“⁴⁰ Сходно томе, у оквиру активности на посматрању избора од стране ODHR-а препоручује се ратификација Конвенције о правима особа са инвалидитетом ако држава још увек није приступила Пакту и, слично томе, препоручује се повлачење свих резерви које је нека држава учесница упутила, које могу да утичу на права из члана 29. Резерве, које у суштини представљају ограничења обима прихватања неког споразума и улажу се у тренутку ратификације, односно приступања, морају бити конкретне и не смеју бити неспојиве са предметом и циљем Конвенције.⁴¹ Декларације, иако се њима не ограничавају правна дејства споразума, могу да имају дефакто слично дејство као и резерве.⁴² Ако је земља потписала споразум, али га још није ратификовала, очекује се да се придржава предмета и циља споразума, иако њиме још није правно обавезана.⁴³ Након ратификације Конвенције о правима особа са инвалидитетом, потребно је да домаћи закони буду усклађени са Пактом и да обезбеде услове за унапређење и заштиту права прописаних Пактом.

Ако је земља ратификовала или је приступила Конвенцији о правима особа са инвалидитетом, имаће распоред за подношење редовних извештаја, на које ће Комитет за права особа са инвалидитетом одговорити завршним напоменама, укључујући сугестије и препоруке. Поред извештаја из земље, могуће је доставити алтернативне, односно извештаје „из сенке“ (реч је о извештајима организација цивилног друштва

40 Завршни документ са састанка у Бечу, 1989, став 13.2. Доступно на: <http://www.osce.org/mc/40881?download=true>.

41 Бечка конвенција о праву међународних уговора, 1969, члан 2(1)(d), „једнострана изјава, ма како формулисана или названа, дата од стране државе, приликом потписивања, ратификовања, прихватања, одобравања или приступања споразуму, којом се жели искључити или модификовати правно дејство појединих одређби споразума у њиховој примени на ту државу“.

42 У Приручнику о споразумима Уједињених нација каже се да „држава може да објави изјаву о томе како разуме неко питање садржано у споразуму или тумачење конкретне одредбе. Интерпретативним декларацијама те врсте, за разлику од резерви, не жели се искључити или мењати правно дејство неког споразума. Сврха интерпретативне декларације јесте да појасни значење одређених одређби или целог споразума“. Доступно на: <https://treaties.un.org/doc/source/publications/TNB/English.pdf>.

43 Бечка конвенција о праву међународних уговора, 1969.

који се подносе уместо државних извештаја или уз њих). Тим документима пружају се поуздане информације о степену усклађености и будућим побошљањима.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
1	Да ли је држава ратификовала или приступила Конвенцији о правима особа са инвалидитетом и, ако јесте, да ли је уложила резерве или декларације у вези са учешћем у изборима (посебно у вези са члановима 29, 9. и 12)? Да ли је држава ратификовала или приступила Факултативном протоколу уз Конвенцију? Да ли је држава ратификовала или приступила другим релевантним конвенцијама? Да ли је било измена у националном законодавству после ратификације, и да ли су те измене у складу са обавезама државе?	Правни аналитичар
2	Да ли је држава известила Комитет за права особа са инвалидитетом о питањима у вези са учешћем у изборима? Да ли су поднети извештаји у сенци или алтернативни извештаји? Које су биле завршне напомене Комитета у погледу учешћа особа са инвалидитетом у изборима? Да ли је држава извештавала друга тела за надгледање спровођења Пакта о питањима у вези са учешћем особа са инвалидитетом у изборима, на пример Савет за људска права УН-а или Комитет за елиминацију свих облика дискриминације жена (CEDAW)?	Правни аналитичар

Законски оквир и општи захтеви приступачности

Врло је мало држава учесница ОЕБС-а које имају законе који се посебно односе на учешће особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу. Слично томе, мало је земаља које дефинишу неадекватан универзални дизајн или необезбеђивање разумних прилагођавања као облике дискриминације. Мисије ODIHR-а морају, према томе, да анализирају домаће прописе у погледу тога да ли садрже одредбе којима се предвиђа укљученост особа са инвалидитетом.

Услови којима се то омогућава подразумевају постојање основних структура којима се промовише учешће особа са инвалидитетом у друштву у целини. То значи постојање оквира за промовисање права особа са инвалидитетом и прописа о приступачности, укључујући зградама, саграђеном окружењу (изграђени простор у коме људи свакодневно живе, раде и рекреирају се), као и информације у општем смислу. То је посебно важно, будући да се бирачка места обично налазе у јавним или државним просторијама.

Општи захтеви приступачности за зграде и информације доприносе стварању повољнијег окружења за учешће у изборима. У члану 9. Конвенције о правима особа са инвалидитетом о приступачности постоји обавеза држава „да предузму

одговарајуће мере да особама са инвалидитетом обезбеде приступ, равноправно са другима, физичком окружењу... информацијама и комуникацијама". Чланом 9. такође се јасно дефинишу одговарајуће мере које државе треба да предузму „да утврде, промовишу и прате примену минималних стандарда и смерница за приступачност објеката и услуга које су отворене односно које стоје на располагању јавности". Те мере могу да подразумевају наменски паркинг, рампе, тоалете којима се може приступити у колицима, ознаке на собама и знаке о правцу кретања. Од држава се тражи „да пружају информације доступне особама са инвалидитетом о помагалима, уређајима и асистивним технологијама, укључујући нове технологије, као и о свим другим облицима помоћи, услугама и погодностима".⁴⁴

Законски захтеви за пружање приступачних информација у разним форматима имају очигледне импликације за изборе, имајући у виду колико је за бираче и кандидате важно да могу да добијају и пружају информације. У Конвенцији о правима особа са инвалидитетом помињу се знаковни језик, приказ текста, Брајево писмо, тактилна комуникација, крупна слова, приступ мултимедијима као и писани, аудио, усмени, читачки и аугментативни и алтернативни начини, средства и формати комуникације. Пружање информација у таквим форматима може се захтевати од изборне администрације, правосуђа, медија који се финансирају из јавних извора, политичких странака и/или организација цивилног друштва.

Међународна упутства о приступачности садржаја на интернету утврђена су у Смерницама о приступачности садржаја на интернету (*Web Content Accessibility Guidelines – WCAG*) које је објавила водећа светска организација за стандарде на интернету *World Wide Web Consortium (W3C)*.⁴⁵ Та упутства се односе на то како се садржај на интернету може учинити приступачнијим за особе са разним облицима инвалидитета, као и за све кориснике интернета. Постојећа верзија, *WCAG 2.0*, објављена је у децембру 2008. Потребно је размотрити и стандарде за јавне и приватне аудиовизуалне медије.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 2 – дефиниције

„Комуникација“ подразумева језике, приказ текста, Брајево писмо, тактилну комуникацију, крупна слова, приступ мултимедијима као и писане, аудио, усмене, читачке и аугментативне и алтернативне начине, средства и формате комуникације, укључујући приступ информацијама и комуникационој технологији;

„Језик“ подразумева говорни и језик знакова и друге облике неговорних језика;

„Разумно прилагођавање“ означава неопходно и адекватно модификовање и усклађивање којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, тамо где је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно са другима сва људска права и основне слободе;

44 Члан 4.1 (h) Конвенције о правима особа са инвалидитетом.

45 <https://www.w3.org/TR/WCAG20/>.

„Универзални дизајн“ означава дизајн производа, окружења, програма и услуга које користе сви, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања или специјалног дизајнирања. „Универзални дизајн“ не искључује помоћна средства за одређене групе особа са инвалидитетом тамо где је то потребно.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 9 – приступачност

1. У циљу омогућавања самосталног живота и пуног учешћа особа са инвалидитетом у свим сферама живота, државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере да особама са инвалидитетом обезбеде приступ, равноправно са другима, физичком окружењу, превозу, информацијама и комуникацијама, укључујући информационе и комуникационе технологије и системе, као и другим погодностима и услугама које су отворене односно које стоје на располагању јавности, како у урбаним тако и у руралним срединама.
2. Државе стране уговорнице ће такође предузети одговарајуће мере:
 - (а) Да утврде, промовишу и прате примену минималних стандарда и смерница за приступачност објеката и услуга које су отворене односно које стоје на располагању јавности;
 - (б) Да обезбеде да приватна правна лица која пружају услуге и погодности отворене или на располагању јавности воде рачуна о свим аспектима њихове приступачности особама са инвалидитетом;
 - (в) Да обезбеде обуку о проблемима приступачности с којима се суочавају особе са инвалидитетом свим заинтересованим актерима;
 - (г) Да се у зградама и другим објектима отвореним за јавност обезбеде ознаке на Брајевом писму и на начин да се лако читају и разумеју;
 - (д) Да се пруже облици непосредне помоћи и посредници, укључујући водиче, читаче и стручне тумаче за знаковни језик, како би се олакшао приступ зградама и другим објектима отвореним за јавност;
 - (ђ) Да подстичу друге одговарајуће облике помоћи и подршке особама са инвалидитетом како би им се обезбедио приступ информацијама;
 - (е) Да подстичу приступ особа са инвалидитетом новим информационим и комуникационим технологијама и системима, укључујући интернет;
 - (ж) Да подстичу благовремену израду, развој, производњу и дистрибуцију доступних информационих и комуникационих технологија и система, како би постали доступни уз минималне трошкове.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
3	Да ли постоји национална стратегија или акциони план у области инвалидности којим је обухваћено право на политичко учешће? Да ли постоји механизам за контролу имплементације и да ли је процес консултативан? Да ли се подносе извештаји јавности?	Правни аналитичар

4	<p>Постоје ли општи правни стандарди у погледу доступности информација? Да ли се правни стандарди о приступачности примењују и на изборну администрацију, политичке странке и организације цивилног друштва? Постоје ли правни стандарди о доступности за јавне и приватне пружаоце јавних информација на интернету? Постоје ли правни стандарди о доступности за јавне и приватне аудиовизуалне медије?</p>	Правни аналитичар
5	<p>Постоје ли општи правни стандарди о приступачности за зграде и инфраструктуру уопште? Да ли ти стандарди обухватају изборну администрацију, политичке странке и цивилно друштво? Постоје ли обавезни стандарди о приступачности за зграде државних органа на националном и локалном нивоу?</p>	Правни аналитичар
6	<p>Постоје ли изричите законске одредбе које се односе на учешће особа са инвалидитетом у изборима? Постоје ли изричите законске одредбе о забрани дискриминације у погледу учешћа особа са инвалидитетом у изборима? Да ли су неодговарајући универзални дизајн и ускраћивање разумних прилагођавања дефинисани као облици дискриминације у националном законодавству?</p>	Правни аналитичар

Разврстани подаци

У Конвенцији о правима особа са инвалидитетом постоје конкретни захтеви у погледу тога да подаци морају бити разврстани и саопштени. Међутим, Комитет за права особа са инвалидитетом, у свим својим завршним опсервацијама, почев од 2011. године, изразио је забринутост због непостојања или малог броја поузданих разврстаних података по врстама инвалидитета и напоменуо да подаци нису разврстани ни по полу.⁴⁶ Одбор је такође указао на то да прикупљени подаци нису обухватили разноврсност особа са инвалидитетом. У контексту избора, важно је имати разврстане податке, на пример, о регистрацији и оциву особа са инвалидитетом, тако да се њихово учешће може процењивати. Такође може бити корисно имати податке о броју особа са инвалидитетом које су се пријавиле као кандидати и броју особа са инвалидитетом које раде у изборним комисијама на сваком нивоу.

Недостатак података разврстаних према врсти инвалидитета сматра се једном од главних препрека за формулисање одговарајућих политика за решавање кључних проблема и увођењем мера заснованих на потребама. Комитет за права особа са инвалидитетом препоручује државама да „ажурирају и прикупљају податке и статистичке податке о лицима са инвалидитетом по старости, полу, врсти оштећења, етничкој припадности, географском положају, укључујући врсту резиденцијалног или институционалног окружења, као и податке о пријавама за дискриминацију и/или насиље над тим особама, уз приступ заснован на људским правима. У креирању тих процеса, препоручује се да држава потписница сврсисходно укључи

⁴⁶ Од 2011. године, Комитет је усвојио завршне опсервације у вези са ЕУ и 47 држава потписница Конвенције, укључујући 18 држава учесница ОЕБС-а.

организације особа са инвалидитетом”.⁴⁷ Године 2011, Канцеларија Високог комесара УН-а за људска права (ОХСНР) истакла је да „само неколико држава којима је упућен упит прикупља статистичке податке о учешћу особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу”.⁴⁸

Прикупљање података о инвалидитету није лако. Нико не може бити приморан да открије свој статус инвалидитета, из разлога поштовања права на приватност. Традиционалне методологије прикупљања података, као што су од врата до врата, телефонски или интернет интервјуи, могу да несразмерно искључе особе са одређеним врстама инвалидитета, на пример особе које живе у институцијама или особе са оштећењем слуха или интелектуалним инвалидитетом. Посебно може да буде тешко прикупљати податке о особама са психосоцијалним и другим „невидљивим” видом инвалидитета, на пример због преовлађујуће друштвене стигматизације. Поред тога, прикупљање података о врстама инвалидитета је деликатно и може бити предмет манипулације, а бројке засноване на посматрању лимитиране су чињеницом да одражавају само податке о особама са јасно видљивим инвалидитетом.

Питања која је предложила Вашингтонска група, статистичка комисија УН-а коју чине представници националних завода за статистику, пожељнија су у том погледу, јер се баве функционалношћу која може да ограничи учешће, а не класификацијом инвалидитета.⁴⁹ Реч је, на пример, о питањима: „Да ли особа носи слушно помагало?” Да ли особа има потешкоћа са ходањем или пењањем уз степенице?” Могуће је подстаћи изборну администрацију да прикупља податке о врстама прилагођавања које су потребне гласачима, уместо о врсти инвалидитета. То ће довести до тога да се више особа поистовети са особама са инвалидитетом и да подаци који су употребљивији буду доступни.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 31 – статистика и прикупљање података

1. Државе стране уговорнице се обавезују да прикупљају одговарајуће информације, укључујући статистичке податке и податке на основу истраживања, који им омогућују формулисање и спровођење политика у вези с применом ове конвенције. Процес прикупљања и чувања ових информација ће:

- (а) Бити у складу са правно утврђеним гаранцијама, укључујући законодавство о заштити података, за обезбеђење поверљивости и поштовања приватности особа са инвалидитетом;

47 Завршне опсервације за Србију (CRPD/C/SRB/CO/1).

48 Став 63. *Тематске студије Високог комесара УН-а за људска права о учешћу у политичком и јавном животу особа са инвалидитетом*, 2011. Доступно на: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

49 Вашингтонска група ради на методама унапређивања статистичких података о особама са инвалидитетом на глобалном нивоу, користећи информације различитих међународних агенција и експерата. Међу њима су агенције УН-а, агенције за пружање билатералне помоћи, невладине организације, организације особа са инвалидитетом и истраживачи. Више информација на: <http://www.washingtongroup-disability.com/>.

(б) Бити у складу са међународно прихваћеним нормама за заштиту људских права и основних слобода и етичких начела приликом прикупљања и коришћења статистике.

2. Информације које су прикупљене у складу са овим чланом ће се раздвајати, где је то погодно, и користити како би се омогућила процена испуњавања обавеза држава страна уговорница из ове конвенције и како би се идентификовале и решавале препреке с којима се суочавају особе са инвалидитетом у остваривању својих права.

3. Државе стране уговорнице преузимају одговорност за дистрибуцију ових статистичких података и обезбеђују њихову доступност особама са инвалидитетом и другима.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
7	Постоје ли правни захтеви да изборни подаци буду разврстани по врстама инвалидитета и по полу? На пример, о гласачима, кандидатима и онима који су изабрани. Да ли постоји захтев да се неки од тих података јавно обелодане? Постоје ли одредбе о заштити података и ако постоје, како се тумаче у односу на обавезе из Конвенције о правима особа са инвалидитетом?	Правни аналитичар
8	Да ли су доступни подаци разврстани по врстама инвалидитета? На пример, о гласачима, кандидатима и онима који су изабрани. Да ли су подаци такође посебно разврстани према полу? Да ли су подаци поуздани и, ако нису, који су разлози за то који су наведени?	Изборни аналитичар

Консултације и учешће

Особе са инвалидитетом дуго су се залагале за право да учествују у доношењу одлука о свом животу. Према члану 4.3. Конвенције о правима особа са инвалидитетом, „државе стране уговорнице ће тесно сарађивати и активно укључивати особе са инвалидитетом”. То значи сарадњу са организацијама које успостављају саме особе са инвалидитетом, уместо да се консултују искључиво организације родитеља и неговатеља или организације које су други основали за особе са инвалидитетом. Комитет за права особа са инвалидитетом наглашава потребу да се обезбеди да „механизми који су успостављени како би се олакшало пружање помоћи приликом гласања буду конципирани у блиским консултацијама са организацијама особа са инвалидитетом, у складу са њиховим потребама”.⁵⁰

У изради методологије посматрања избора, ODIHR посебну пажњу обраћа на укључивање група које су недовољно заступљене у политичким процесима. У Приручнику ODIHR-а о спровођењу изборних препорука из 2016. наведено је да „укључивање политички слабо заступљених група у процес треба да буде сврсисходно, а не површно. То подразумева рад са групама које су високо репрезентативне, давање информација унапред, тако да се проблеми

⁵⁰ Завршне опсервације, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

и могућности могу добро разумети и пружање прилика за питања и предлоге. Те консултације треба да буду редовне, а не једнократне и треба да буду јавно документоване”.⁵¹

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

- Правни акт у једној од држава чланица ОЕБС-а обавезује државна тела да се консултују и да сарађују са организацијама особа са инвалидитетом у формулисању националних политика и мера. Тим актом су такође дефинисане одговорности организација особа са инвалидитетом у заступању интереса особа са инвалидитетом, именовању њихових представника у државним телима и координацији са другим организацијама особа са инвалидитетом. То је помогло особама са инвалидитетом да учествују у дискусијама о својим правима и последично успостављање добре праксе.
- Тело за спровођење избора у једној држави учесници ОЕБС-а сарађивало је са више екстерних организација и особама са инвалидитетом како би пружало информације о својим услугама. Формирањем саветодавне групе обезбеђена је стручност за дату тему и пружени су савети о иницијативама везаним за приступачност. Група је такође помогла да се утврде најбољи начини да се особе са инвалидитетом информишу о томе када, где и како да се региструју и гласају.
- У другој држави учесници ОЕБС-а, Министарство унутрашњих послова и Министарство здравља позвали су организације особа са инвалидитетом да учествују у процесу израде закона којим су утврђени основни услови приступачности и недискриминације које морају да испуне окружења, производи и услуге потребне за учешће особа са инвалидитетом у политичким и изборним процесима. *Потпуно учешће у политичком животу подразумева права и обавезе. Особама са инвалидитетом треба помоћи да учествују у читавом процесу, укључујући и у својству чланова одбора на бирачком месту.* – стајало је у саопштењу Министарства здравља, социјалних услуга и равноправности.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
9	Да ли постоји законска обавеза консултовања организација особа са инвалидитетом и њихово активно учешће у вези са изборима? Да ли је изборна администрација дужна да се консултује на националном и/или локалном нивоу? Да ли постоји обавеза за медије који се финансирају из јавних извора да се консултују са организацијама особа са инвалидитетом о преношењу информација о изборима?	Правни аналитичар

⁵¹ Приручник о спровођењу изборних препорука (Варшава, Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права, 2016). Доступно на: <http://www.osce.org/odihr/elections/119893?download=true>.

10	Да ли су организације особа са инвалидитетом консултоване приликом иницијатива за реформе закона? Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир? Ако нису, шта је било оправдање (ако постоји)?	Правни аналитичар
11	Да ли се изборна администрација консултовала са организацијама особа са инвалидитетом и ако није, због чега? Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир? Да ли је то било на националном и локалном нивоу? Да ли изборна администрација има политику везану за инвалидитет? Да ли изборна администрација има контакт особу за укључивање особа са инвалидитетом?	Изборни аналитичар
12	Да ли су медији који се финансирају из јавних извора консултовали организације особа са инвалидитетом у вези са доступношћу извештавања о кампањи и информацијама о изборима? Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир?	Медијски аналитичар

Права на учешће

Јасна законска препрека за учешће јесте укидање изборних права особама којима је суд одузео правну способност. Као што је наведено, то је претходно било прихваћено од стране Комитета за људска права (тело Међународног пакта о грађанским и политичким правима) и Венецијанске комисије. Ипак, дошло је до правне еволуције, будући да такво поступање није дозвољено Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом и сматра се дискриминаторним. У Конвенцији о правима особа са инвалидитетом наводи се да особе са инвалидитетом треба да имају правну способност да гласају и кандидују се равноправно са другима, без изузетака. Акценат је премештен са укидања права на пружање потребне помоћи кроз одлучивање уз подршку. Особе са психосоцијалним и интелектуалним инвалидитетом посебно су погођене тим одредбама.

Године 2011, ОНСНР објавио је извештај у коме је истакнуто да „у већини земаља које су одговорице на упитник ОНСНР-а, особама са психосоцијалним и интелектуалним инвалидитетом и даље се ускраћује право да бирају и да буду бирани, по основу уставних или законских одредби које њихова политичка права условљавају правном способношћу... Само је мали број земаља укинуо сва ограничења политичког учешћа особа са психосоцијалним или интелектуалним инвалидитетом... Та ограничења су последица застарелог и дискриминаторног приступа особама са инвалидитетом и њиховој улози у друштву, који није у складу са обавезама које проистичу из Конвенције о правима особа са инвалидитетом“.⁵²

52 Ставови 70, 39, и 43. *Тематске студије Високог комесара УН за људска права о учешћу у политичком и јавном животу особа са инвалидитетом*, 2011. Према ставу 38, „... у бројним земљама, право на учешће у политичком животу и даље је везано за правну способност појединца. Поједине земље имају одредбу о аутоматском или квазиаутоматском искључивању у својим правним системима. Оне ускраћују право на политичко учешће свим особама према којима се примењују заштитне мере, као што је делимично старатељство, без обзира на њихов конкретан и/или индивидуални степен функционалне способности или без обзира да то дали имају интелектуални инвалидитет или проблем с менталним здрављем. У другим земљама, способност лица са психосоцијалним или интелектуалним инвалидитетом да гласају предмет је појединачне процене коју је спровео лекар или судија“. Доступно на: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

У огромној већини држава учесница ОЕБС-а, право да се бира и буде биран везано је за правну способност, због чега постоје ограничења учешћа, супротно Конвенцији о правима особа са инвалидитетом. У неколико држава учесница ОЕБС-а нема ограничења гласања особа са инвалидитетом, укључујући и особа под старатељством. Слично томе, истраживање које је објавила Агенција за основна права 2014. године показало је да се само у седам од 28 држава чланица ЕУ гарантује право гласа свим грађанима, без обзира на инвалидитет. У 15 земаља, особама са инвалидитетом којима је укинута правна способност забрањује се да гласају. У земљама где постоје ограничења, право гласа може бити ограничено аутоматски, због ограничене правне способности, или после индивидуализоване процене способности особе да гласа.

После укидања правне способности, особа често не може ни да уложи приговор или жалбу. Према извештају Агенције за основна права из 2014. године, у 19 земаља ЕУ, само особе са правном способношћу имају приступ механизмима за улагање приговора у вези са правима на политичко учешће. Самим тим, у тим земљама, особе са инвалидитетом којима је укинута правна способност немају самосталан или директан приступ правним лековима (укључујући од вансудских институција, као што су националне институције за људска права или заштиту равноправности).

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

Законске одредбе предвиђају одлучивање уз подршку, које помаже особама са инвалидитетом да учествују у највећој могућој мери, остварујући, колико је год то могуће, прошлу и садашњу вољу неке особе (без помињања „најбољих интереса“). Закон у тој држави учесници ОЕБС-а предвиђа могућност закључивања споразума о одлучивању уз подршку, према коме особа може да одреди „асистента за одлучивање“ који ће јој помагати. Асистент нема право да доноси одлуке у име особе, већ може да прибавља информације, саветује, потврђује вољу и преференције особе, помаже особи да изрази своје одлуке и труди се да обезбеди да се њене одлуке спроводе у дело. Споразум може бити опозван у било ком тренутку. Могуће је закључити и споразум о саодлучивању, по коме саодлучилац може заједнички да доноси једну или више одлука.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
13	Да ли постоје законска ограничења учешћа у изборима (у својству кандидата или гласача) у вези са правном способношћу? Ако постоје ограничења, да ли је потребна појединачна судска одлука о правној способности у погледу права на гласање? Тамо где законом није предвиђено ускраћивање правне способности, да ли постоје механизми подршке за особе са инвалидитетом, да би могле да остваре своје право гласа?	Правни аналитичар

14	Да ли су за особе којима је ускраћено право гласа због правне способности законом предвиђени механизми приговора и жалби? Такође, да ли је могуће уложити приговор вансудским институцијама (као што су институције за људска права, тела за заштиту равноправности, и сл.)?	Правни аналитичар
15	Ако постоје законска ограничења изборног учешћа због правне способности, постоји ли званична статистика о броју погођених особа? Да ли постоје извештаји о злоупотреби ограничења правне способности?	Правни аналитичар

Подизање свести и информације о изборима

У претходном одељку, код „подстицајних услова“ истакнута је важност информација доступних у више формата. Потребно је да гласачи са инвалидитетом разумеју процес, прате шта се дешава са изборима и буду у стању да, према потреби, уложе приговор. Облици доступних информација подразумевају материјале који се лако читају, верзије крупним словима, материјале на Брајевом писму и аудиовизуелне материјале (укључујући и превођење на знаковни језик). Изборна администрација и медији такође имају одговорност за подизање свести о учешћу особа са инвалидитетом и за борбу против стереотипа, промовишући тиме политичко учешће.

У погледу примене члана 29. Конвенције, Комитет за права особа са инвалидитетом истиче потребу да се обезбеди да се „информације о изборима пружају у приступачним форматима“ и да се „обезбеди едукација гласача путем масовних медија“.⁵³ Медији који се финансирају из јавних извора посебно имају одговорност да промовишу испуњење обавеза из Конвенције о правима особа са инвалидитетом. Стога мисија за посматрање избора треба да размотри оно шта ти медији раде на подизању свести и борби против стереотипа. И од приватних медија, који немају ту обавезу, може се захтевати да буду доступни. Поједини приватни медији такође могу да одлуче да буду доступни у више формата, да се активно боре против стереотипа и да повећају укљученост особа са инвалидитетом.

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

- Изборни орган у једној држави учесници ОЕБС-а обезбедио је филмове преведене на знаковни језик о изборном систему и гласању које је поставио на свој веб-сајт. Јавне и приватне телевизије објављивале су информације о политичким странкама и кандидатима. Медиј који се финансира из јавних извора учинио је своје емисије доступним особама са инвалидитетом помоћу титлова, изговореног текста, превођењем на знаковни језик и звучних описа емисија.
- Влада у једној држави учесници ОЕБС-а објавила је водич у формату лаког за читање о поступцима гласања и регистрације, који је израдило удружење

⁵³ Завршне опсервације, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

које представља и помаже особама са сметњама у учењу. Удружење је такође израдило програм политичких странака које се надмећу на изборима у верзији лакој за читање. Поред тога, изборна комисија је, у сарадњи са истим удружењем, објавила заједнички информатор за изборе, како би се гласачи са инвалидитетом обавестили о својим правима.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
16	Да ли изборна администрација пружа информације у складу са стандардима доступности и у вишеструким форматима, укључујући формат лак за читање и са крупним словима, приручнике на Брајевом писму и са преводом на знаковни језик? Да ли су те информације доступне како на локалном, тако и на националном нивоу? Да ли те информације обухватају и едукацију гласача? Да ли пружају информације о приступачним изборним објектима? Да ли је предвиђено објављивање вести о изборима (нпр. саопштења за медије, објаве, подаци)? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о информисању?	Изборни аналитичар
17	Да ли медији који се финансирају из јавних извора пружају информације о изборима, према стандардима доступности, у вишеструким форматима? Ако пружају такве информације, да ли то подразумева и едукацију гласача и информације о кампањи? Да ли кандидати са инвалидитетом имају приступ медијима равноправно са осталим кандидатима? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о информисању од стране јавних медија? Шта је са приватним медијима?	Медијски аналитичар

Изборна администрација

Ако постоји процедура за активну регистрацију бирача, то може да представља несразмерно оптерећење за особе са инвалидитетом и може да буде посебно велика потешкоћа за особе које живе у институцијама, ако се не организују посебни аранжмани. Слично томе, ако је регистрација гласача пасивна и заснива се на матичним књигама, могу да се појаве несразмерне потешкоће за упис у списак и добијање потребне идентификације. Гласачи са инвалидитетом који се региструју понекад морају да пријаве свој инвалидитет да би изборна администрација знала које услуге треба да обезбеди.

Слично томе, биће дефакто тешко укључити се у процес номинације ако се, на пример, тражи да се документа за номинацију поднесу лично, а стандарди приступачности нису испуњени. Такође, ако преовлађују негативни ставови о инвалидитету, особи са инвалидитетом може да буде тешко да буде номинована и да се кандидује, па је потребна додатна подршка.

Комитет за права особа са инвалидитетом истиче потребу да „асистенти на бирачким местима буду обучени да помажу гласачима”.⁵⁴ Исто тако, члановима изборне администрације на свим нивоима потребна је обука како би помогли учешће особа са инвалидитетом у изборима. Члан 4. Конвенције о правима особа са инвалидитетом, који се односи на опште обавезе, обавезује државе потписнице да „подстичу обуку стручних кадрова и особља које ради са особама са инвалидитетом о правима предвиђеним овом конвенцијом”. У члану 9, о приступачности, помиње се и пружање „обуке носилаца о проблемима приступачности с којима се суочавају особе са инвалидитетом”.

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

Централна изборна комисија у једном од држава учесница ОЕБС-а запослила је четири особе са инвалидитетом у кол центру за парламентарне изборе. Једна од тих особа била је слепа, а изборна администрација обезбедила јој је потребне услове да може да самостално обавља дужности. Истовремено, у процесу запошљавања комисија је такође организовала дошколовање и изградњу капацитета за особе са инвалидитетом.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
18	Да ли је процес регистрације бирача оптерећујући за особе са различитим врстама инвалидитета и самим тим постоји ризик да им приступ том процесу буде отежан? Да ли постоје препреке за прибављање докумената, па самим тим постоји ризик да приступ буде отежан? Да ли постоје посебне мере за особе са инвалидитетом у погледу регистрације за гласање?	Изборни аналитичар
19	Да ли је процес номинавања кандидата оптерећујући за особе са различитим врстама инвалидитета (и самим тим постоји ризик од отежаног приступа)? Да ли постоји додатна подршка за особе са инвалидитетом да се региструју као бирачи?	Изборни аналитичар
20	Да ли изборна администрација пружа адекватну обуку о укључености особа са инвалидитетом? Да ли се тиме истичу права особа са инвалидитетом? Да ли то објашњава кључна питања, као што су доступност услуга, помоћ од особе по избору и доступност информација? Да ли изборна администрација има програм обуке и едукације бирача за организације особа са инвалидитетом?	Изборни аналитичар

54 Завршне опсервације, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

Предизборне кампање и политичке странке

Особе са инвалидитетом морају да буду у стању да прикупљају информације од странака и кандидата и да учествују у кампањи како би могле да приликом гласања донесу одлуку на основу расположивих информација. Кандидати са инвалидитетом морају да буду у стању да воде кампању да би могли да се равноправно надмећу на изборима. Кандидовање на изборима може да буде у великој мери отежано за, на пример, особе са инвалидитетом које ризикују да буду стигматизоване или да постану жртве злочина из мржње.⁵⁵ Поред тога, може се десити да особе са инвалидитетом немају довољно средстава за кампању и да су изложене додатним трошковима због инвалидитета, на пример за превоз или превођење на знаковни језик.

Према члану 29. Конвенције о правима особа са инвалидитетом, државе потписнице треба да предузму мере да подстакну учешће особа са инвалидитетом „у невладиним организацијама и удружењима који се баве питањем јавног и политичког живота земље, као и у активностима и управи политичких партија“.

Комитет за права особа са инвалидитетом препоручио је да државе олакшају пружање помоћи особама са инвалидитетом да буду кандидати на изборима, како на националном, тако и на локалном нивоу,⁵⁶ и да се особама са инвалидитетом изабраним на јавне функције пружи сва потребна подршка, укључујући и личне асистенте.⁵⁷ Међутим, индивидуална помоћ доступна је само у веома малом броју држава учесница ОЕБС-а. Таква помоћ може да подразумева финансијску помоћ, равноправан приступ медијима који се финансирају из јавних извора, помоћ у погледу приступа за време предизборне кампање, као и/или личног асистента.

Комитет за права особа са инвалидитетом истакао је потребу да се обезбеди да „изборне кампање буду у потпуности доступне“,⁵⁸ и изразио забринутост због неприступачних изборних процеса, укључујући политичке кампање.⁵⁹

Иако у програмима политичких странака понекад постоји опредељење да се промовише инклузивније и интегрисаније друштво, особе са инвалидитетом често се помињу искључиво као корисници социјалних услуга и здравствене помоћи, а не као учесници у изборном процесу.

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

- У једној држави чланици ОЕБС-а власти су обезбедиле материјал којим се промовишу и објашњавају законске обавезе које се примењују на политичке странке у складу са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом. Такође

55 Видети, на пример, *Злочини из мржње према особама са инвалидитетом, Извештај о злочинима из мржње*, ОЕБС/ОДИХР, 2016. Доступно на: <http://www.osce.org/odihr/290021>.

56 Завршне опсервације, Хрватска (CRPD/C/HRV/CO/1), Туркменистан (CRPD/C/TKM/CO/1).

57 Завршне опсервације, Шведска (CRPD/C/SWE/CO/1).

58 Завршне опсервације, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

59 Завршне опсервације, Португал (CRPD/C/taster/CO/1).

су, заједно са политичким странкама, анализирали њихове постојеће политике у вези са приступачношћу и особа са инвалидитетом, како би се увело још добрих пракси.

- С циљем информисања слабовидих гласача, у блиској сарадњи са централном изборном комисијом, локална невладина организација у једној држави учесници ОЕБС-а припремила је информације о програмима политичких странака у звучном формату. Те информације објављене су на информативном веб-сајту за гласаче.
- У једној од држава чланица ОЕБС-а основан је наменски фонд из кога су покривени додатни трошкови особа са инвалидитетом које се кандидују на изборима, укључујући, на пример, додатне трошкове превоза и превођења на знаковни језик.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
21	Да ли политичке странке/кандидати пружају информације у форматима приступачним особама са различитим врстама инвалидитета? Ако је тако, да ли то чине све партије или само неке? Да ли то подразумева само главна питања кампање и/или информације о странкама и кандидатима?	Политички аналитичар
22	Да ли се пружа додатна подршка кандидатима са инвалидитетом? Да ли су обезбеђена додатна средства за трошкове кампање? Да ли су дешавања у оквиру кампање инклузивна за особе са инвалидитетом? Да ли су локације физички доступне? Да ли се презентације врше у више формата (на пример, знаковним језиком, титловима и материјалима у формату лаког за читање)? Да ли се воде дискусије о укључености особа са инвалидитетом?	Политички аналитичар
23	Да ли политичке странке/кандидати имају политике о промовисању права особа са инвалидитетом и/или учешћу особа са инвалидитетом у странци, и у својству кандидата? Имају ли податке о лицима са инвалидитетом унутар странке? Да ли се у њиховим манифестима помињу информације о укључивању инвалидности? Да ли политичке странке добијају финансијску помоћ државе да повећају учешће особа са инвалидитетом у својим структурама?	Политички аналитичар

24	<p>Да ли медији који се финансирају из јавних извора имају политике или праксе које се тичу подстицања учешћа кандидата са инвалидитетом, односно да ли постоји дискусија о укључивању питања која се тичу особа са инвалидитетом у кампању? Да ли јавни медији пружају информације о кампањи у више различитих, приступачних формата? Да ли приватни медији имају такве политике или праксе? Да ли се извештавање презентује из перспективе потребе да се поштују права?</p>	Медијски аналитичар
----	--	---------------------

Б. Дан избора

Овај одељак бави се доступним процесима, асистивним алатима, помоћи особе по избору и алтернативним механизмима гласања. Конвенција о правима особа са инвалидитетом обавезује државе да обезбеде изборни процес који ће бити у складу са принципом универзалног дизајна, тако да тај процес буде што приступачнији. Поред тога, потребно је обезбедити разумна прилагођавања (модификације и корекције према конкретним појединачним потребама) ради подршке особама са специфичним врстама инвалидитета. Разна питања треба узети у обзир, као што су дизајн објеката, дозвољене процедуре, приступ информацијама и облици дозвољене помоћи, тако да процеси гласања буду приступачни особама са различитим врстама инвалидитета, укључујући сензорни, физички, ментални и интелектуални.

Приступачни изборни процеси

Разне врсте проблема могу се јавити када је реч о приступачности. Међу тим проблемима су бирачка места којима особе са физичким и сензорним инвалидитетом не могу самостално приступити. Мере које се могу предузети ради побољшања физичког приступа укључују прилазне рампе, наменска паркинг места, аутоматска врата, тоалете који задовољавају стандарде приступачности, натписе, довољно простора за маневрисање колицима, непостојање препрека и добро осветљење. Приступ информацијама такође може да буде проблематичан, укључујући и тамо где бирачи нису довољно едуковани за коришћење алтернативних формата који омогућавају особама са сензорним или интелектуалним потешкоћама да знају како да попуне гласачки листић.

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

Изборним законом у једној од држава учесница ОЕБС-а прописано је да просторије у којима се налази бирачко место морају истовремено да буду подесне за регистрацију бирача и приступачне тим истим бирачима. Поред тога, према Закону о недискриминацији и приступачности, изборни органи дужни су да обезбеде приступачност за све, без обзира на функционалну способност. Општине наручују опрему и материјале за гласање који испуњавају захтеве универзалног дизајна, а организације особа са инвалидитетом тестирају ту опрему. У склопу тога, обезбеђена је опрема за гласање, укључујући кабине за гласање, који су приступачни свима.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
25	Постоје ли законске одредбе којима се прописује да изборни процеси морају бити учињени приступачним предузимањем свих разумних мера? Да ли постоје законски стандарди приступачности за бирачка места? Да ли ти стандарди обухватају различите врсте инвалидитета? Да ли постоје законске одредбе о гласању лица дугорочно смештених у институције?	Правни аналитичар
26	Да ли су објекти које користе изборни органи и у којима се гласа приступачни особама са различитим врстама инвалидитета? Да ли испуњавају законске стандарде дате земље (ако постоје)? Да ли им се може приступити у колицима без помоћи? Да ли особе са физичким инвалидитетом могу да попуне гласачки листић и гласају у приватности, без помоћи? Ако су само нека бирачка места приступачна, како то утиче на учешће особа са инвалидитетом?	Изборни аналитичар
27	Да ли су информације за гласаче доступне у приступачним форматима, укључујући формате лаке за читање и крупна слова? Ако јесу, да ли те информације у довољној мери покривају упутства за гласање?	Изборни аналитичар

Асистивни алати

Асистивни алати помажу гласачима са инвалидитетом да самостално попуне гласачки листић без потребе за помоћи. То омогућава равноправно учешће и обезбеђује тајност гласања. Да би се асистивни алати сврсисходно користили, потребно је да постоје на бирачком месту, да бирачи знају да такви алати постоје, да је особље обучено за њихово коришћење и да бирачи могу да их успешно користе.

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

- У једној држави учесници ОЕБС-а уведене су законске мере којима је прописано да на сваком бирачком месту мора постојати водич за гласање на Брајевом писму, као и најмање једна приступачна кабина за гласање.
- Спроведен је пилот пројекат у једној општини, где је на сваком бирачком месту био доступан водич за гласање, који су слабовиде особе могле да користе да гласају без помоћи, чак и ако не познају Брајево писмо.
- После анализе међународних најбољих пракси и разговора са организацијама које се баве питањима везаним за слабовиде особе, централна изборна комисија у једној држави учесници ОЕБС-а увела је стандардни гласачки листић за изборе и припремила посебан формулар за слабовиде особе, који им помаже да попуне гласачки листић. Поред тога, на

сваком бирачком месту постојале су по две лупе, као и тактилни гласачки листићи.

Асистивни алати – према приручнику *Једнак приступ: како укључити особе са инвалидитетом у изборе и политичке процесе*, 2014, Међународна фондација за изборне системе (IFES) и Национални демократски институт (NDI).

„Постоји неколико врста асистивних алата који изборни процес чине приступачнијим... Тактилни водичи за гласање су фасцикле у које се ставља гласачки листић, а кандидати се идентификују Брајевим писмом или тактилним симболима, тако да слепи гласачи могу да гласају у тајности... Рупице на фасцикли померају се по пољима на листићу, тако да гласачи могу да читају Брајеву азбуку или симболе и попуне листић на исти начин као и бирачи који не користе водич. Неки изборни органи сачинили су Брајеве гласачке листиће, али су водичи боље решење из два разлога. Прво, често ће само неколицина гласача по гласачкој кутији користити Брајев листић, тако да ће бити лако утврдити како су они који су користили Брајев листић гласали. Међутим, ако гласач користи водич, његов листић изгледаће као и сви остали листићи, чиме се гарантује тајност гласања. Друго, тактилни водичи за гласање су обично јефтиније решење. За свако бирачко место потребно је само неколико водича, док је за Брајеве гласачке листиће потребна већа логистика, како би их било довољно на сваком бирачком месту...

Спуштене гласачке кабине приступачне корисницима колица помажу да се обезбеди тајност гласања. Тактилне налепнице или поклопци показују који листић иде у коју гласачку кутију за слепе гласаче приликом убацивања листића у више од једне кутије на дан избора. Лупе, преносиво осветљење и оловке са великим држачима представљају алате који помажу бирачима са инвалидитетом и без њега.“

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
28	Да ли постоје асистивни алати за помоћ особама са инвалидитетом на бирачким местима (на пример, тактилни водичи за гласање, Брајеви водичи или лупе)? ААко постоје, да ли особље на бирачком месту зна како да их користи? Да ли бирачи знају да ти алати постоје и како да их користе? Да ли ти алати дају резултате?	Изборни аналитичар

Помоћ особе по избору

Још једно релевантно питање јесте да ли гласачи могу да добију помоћ од особе по избору, као што је истакнуто у члану 29. Конвенције о правима особа са инвалидитетом или помоћ пружа неко други, као што је службеник на бирачком месту (што може да угрози тајност гласања и може, у неким околностима, да доведе до злоупотреба). У извештају Агенције за основна права из 2014. године, каже се да се „у 15 земаља чланица ЕУ помоћ приликом гласања пружа особама са физичким и интелектуалним инвалидитетом и слабовидим људима, уз дозволу изборних органа. Таквим прописима се често, међутим, захтева да изборни службеник буде присутан у кабинџи за гласање заједно са гласачем и његовим асистентом, што може да доведе у питање тајност гласања особа којима је потребна помоћ“.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
29	Да ли постоје законске одредбе којима се уређује помоћ особе по избору приликом гласања? Ако постоје, да ли је обавезно и присуство изборног службеника?	Правни аналитичар
30	У пракси, да ли помоћ пружа особа по избору? Да ли се те одредбе поштују? Да ли је обезбеђена тајност гласања?	Изборни аналитичар

Механизми алтернативног гласања

Требало би да је могуће да особе са инвалидитетом гласају на исти начин као и било који други гласачи. Ако се гласање одвија на бирачким местима, треба обезбедити услове да особе са инвалидитетом гласају на бирачком месту. У неким случајевима није могуће приступити бирачком месту, у ком случају се може прибећи алтернативним механизмима гласања, као што су мобилно, електронско или поштанско гласање. Међутим, као што је истакао ОНСНР 2011. године, „алтернативне начине гласања треба користити само у случајевима када није могуће или је изузетно тешко да особе са инвалидитетом гласају на бирачком месту као и сви остали... Масовно коришћење помоћи при гласању и алтернативни начине гласања, да би се обезбедило политичко учешће особа са инвалидитетом, нису у складу са општим обавезама које су преузеле државе потписнице сходно члановима 4. и 29. Конвенције о правима особа са инвалидитетом.“⁶⁰

Алтернативни механизми гласања имају инхерентна ограничења у погледу тајности и интегритета. Генерално гледано, алтернативни механизми гласања подразумевају мање контроле и надзора, па је самим тим и већи ризик по тајност гласања. Тај ризик подразумева застрашивање и притисак како би се утицало на то како људи гласају. Према томе, ако закон дозвољава алтернативне механизме гласања,

60 Ставови 58. и 74. Тематске студије Високог комесара УН-а за људска права о учешћу у политичком и јавном животу особа са инвалидитетом, 2011. Доступно на: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HR-Council/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

потребно је размотрити увођење заштитних мера и видети да ли особе са инвалидитетом и актери избора имају поверења у те мере.⁶¹

У Конвенцији о правима особа са инвалидитетом ставља се снажан акценат на право на живот у заједници, те се у члану 19. наводи да државе уговорнице Конвенције „признају једнако право свим особама са инвалидитетом да живе у заједници, да имају једнак избор као и други и предузеће ефикасне и одговарајуће мере да особама са инвалидитетом олакшају потпуно уживање овог права и њихово потпуно укључивање и учешће у заједници“. Међутим, поједине особе могу наставити да живе у институцијама, и због тога је важно да се анализирају одредбе које омогућавају тим особама да гласају, посебно ако нису у стању да напусте просторије. Такође, посматрачи треба да испитају евентуална питања у вези са тајношћу организације гласања на лицу места.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
31	Да ли постоје законске одредбе за алтернативне начине гласања (као што су мобилно гласање, електронско гласање или гласање поштом)? Ако постоје, да ли су предвиђене заштитне мере?	Правни аналитичар
32	Ако постоје одредбе о алтернативним начинима гласања (као што су мобилно гласање или гласање поштом, колико су ефикасне у пракси за особе са инвалидитетом? Да ли обезбеђују тајност гласања? Да ли постоје довољне заштитне мере? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о тим одредбама? Какво је мишљење осталих актера у изборима о тим одредбама? Шта је предвиђено на практичном плану за особе дугорочно смештене у институције?	Изборни аналитичар

В. Период после изборног дана

После дана избора, мисија ODHR-а за посматрање избора може да испита каква је доступност информација о резултатима, прегледа приговоре и жалбе и размотри на који начин су се грађани посматрачи бавили укљученошћу особа са инвалидитетом. Потребно је узети у обзир и индикаторе успеха у вези са бројевима и процентима особа са инвалидитетом које су у различитом својству учествовале у изборном процесу.

Информације о резултатима

Да би особе са инвалидитетом биле упознате са исходом избора и да би могле да провере укупне објављене резултате, потребно је обезбедити податке о победничким кандидатима и странкама, као и податке о табулацији резултата у приступачним форматима. Став 7.4. Документа из Копенхагена ОЕБС-а обавезује државе да јавно

61 Примери таквих заштитних мера укључују дефинисане критеријуме подобности, процес аплицирања који захтева номинацију у писаној форми са потписом регистранта, евиденцију о аплицирању и мере транспарентности.

објаве званичне резултате. Према Општем коментару 34. Комитета за људска права УН-а, „државе потписнице треба да проактивно стављају у јавни домен државне информације од јавног интереса”.⁶² Да би биле приступачне особама са различитим врстама инвалидитета, те информације морају бити у различитим форматима. Важно је да ти подаци буду доступни у реалном времену, односно да се обезбеди довољно времена за припрему и подношење приговора и жалби.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
33	Да ли су подаци о резултатима избора доступни у више формата, укључујући и формат лак за читање, аудио формат, Брајево писмо или крупна слова, и уз превођење на знаковни језик? Ако јесу, да ли су доступни у реалном времену, уз довољно времена за подношење приговора и жалби?	Изборни аналитичар

Приговори и жалбе

У сваком изборном процесу, потребно је оставити могућност за подношење приговора и жалби како би се искористили правни лекови и подстицале унапређене политике и праксе које доводе до бољег поштовања обавеза везаних за људска права.⁶³ То је важно током читавог изборног процеса, али је посебно битно у постизборној фази. У члану 13. Конвенције о правима особа са инвалидитетом истакнут је значај једнаког приступа правди. То је, међутим, у пракси било тешко обезбедити. Као што је наведено, особи којој је укинута правна способност може бити ускраћена могућност да поднесе приговор и због тога мора да то учини преко друге особе, као што је стараатељ. Поред тога, особе са инвалидитетом могу бити несразмерно погођене неприступачношћу и трошковима подношења приговора. Може се десити да нема довољно информација у приступачним форматима и не постоји разумевање права везаних за инвалидност. То може посебно тешко да падне особама које сматрају да су жртве дискриминације због инвалидитета и желе да посегну за правним леком.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 13 – приступ правди

1. Државе стране уговорнице ће особама са инвалидитетом обезбедити ефикасан приступ правди равноправно са другим лицима, у складу с процедуром и старошћу, како би им се олакшало ефикасно обављање дужности директних и индиректних учесника, као и улоге сведока, у свим судским поступцима, како у истражном тако и у другим прелиминарним фазама поступка.

62 <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>.

63 Према члану 2.3. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, „3. Свака држава потписница овог пакта обавезује се: (а) да гарантује да се свако лице чија су права и слободе признати овим пактом повређени, може користити правом жалбе”.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
34	Да ли су информације о механизмима приговора и жалби доступне у више формата? Да ли су те информације доступне како на локалном, тако и на националном нивоу? Да ли изборни службеници и тела која разматрају приговоре похађају обуку о учешћу особа са инвалидитетом у изборима?	Правни аналитичар
35	Да ли у пракси постоје препреке са којима се особе са инвалидитетом суочавају ако желе да поднесу приговор или жалбу? Да ли су кроз изборну администрацију и правосудни систем уложени приговори и жалбе? Да ли су упућени приговори другим вансудским установама (као што су институције за људска права, тела за заштиту равноправности и омбудсмани)? На које се конкретне проблеме жале особе са инвалидитетом?	Правни аналитичар

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

- Уз подршку Међународне фондације за изборне системе (*IFES*), једна локална невладина организација спровела је дугорочну мисију за посматрање избора, са акцентом на учешће особа са инвалидитетом, са дугорочним посматрачима који су надгледали више од 300 политичких догађаја и краткорочним посматрачима који су покривали више од 500 бирачких места. Мисија је израдила 37 препорука за унапређење ефикасности изборне администрације, политичких актера, система приговора и притужби и цивилног друштва.

Посматрање избора од стране грађана

Значај посматрања избора истакнут је у ауторитативном тумачењу члана 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Према Општем коментару 25. Комитета за људска права, „треба да постоји независна контрола гласања и поступка пребројавања”.⁶⁴ Групе грађана за посматрање избора које подржавају Декларацију о глобалним принципима за нестраначко посматрање избора од стране грађанских организација преузеле су одређене обавезе у вези са особама са инвалидитетом. Те организације „обавезују се да у своје извештаје укључе налазе и препоруке у вези са учешћем у изборним процесима... других традиционално подзаступљених група становништва, као што су особе са инвалидитетом... као и у вези са мерама које предузимају власти, учесници у изборима и други актери како би се подстакло пуно учешће таквих група и уклањање баријера за њихово учешће”.⁶⁵

64 Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Општи коментар 25, став 20.

65 Доступно на: <http://www.gndem.org/declaration-of-global-principles>.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
36	Да ли групе грађана за посматрање избора подстичу пуно учешће особа са инвалидитетом у изборном процесу? Да ли групе грађана за посматрање избора прикупљају податке и извештавају о укључености особа са инвалидитетом? Да ли су се групе грађана за посматрање избора залагале за укључивање особа са инвалидитетом? Да ли групе грађана за посматрање избора имају политике о укључивању особа са инвалидитетом унутар својих организација?	Изборни аналитичар

Индикатори исхода

Индикатори исхода односе се на меру у којој особе са инвалидитетом стварно учествују, као изабрани представници, кандидати, гласачи и у активностима изборне администрације. Ако су особе са инвалидитетом подзаступљене, већа је обавеза државе да предузме додатне мере ради подршке њиховом учешћу. Као што је наведено, те податке понекад је тешко прибавити.

Према доступним информацијама, у већини земаља веома је мали број особа са инвалидитетом у националним парламентима. У извештајима Комитета за права особа са инвалидитетом изражава се и забринутост због подзаступљености особа са инвалидитетом као кандидата на изборима и у телима извршне власти и јавним телима.

#	Питања	Водећи експерт посматрачке мисије
37	Колико је особа са инвалидитетом било у претходном сазиву парламента, а колико их је изабрано у нови сазив? Који је проценат жена међу њима? Да ли су ти подаци прибављени из званичних извора?	Политички аналитичар
38	Колико се особа са инвалидитетом кандидовало? Који је проценат жена међу њима? Да ли су ти подаци прибављени из званичних извора? Да ли се подаци из незваничних извора поклапају са тим?	Политички аналитичар

39	<p>Колико је особа са инвалидитетом регистровано у том својству у бирачком списку? Да ли су ти подаци посебно разврстани по полу? Постоје ли подаци о томе колико је таквих особа заиста и гласало? Да ли су ти подаци прибављени из званичних извора? Да ли се подаци из незваничних извора поклапају са тим? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о проценту регистрованих бирача са инвалидитетом?</p>	Изборни аналитичар
40	<p>Колико особа са инвалидитетом ради у изборној администрацији? Који је проценат жена међу њима? Да ли особе са инвалидитетом уједно заузимају и високе позиције у изборној администрацији?</p>	Изборни аналитичар



Поглавље 4. Рад мисије ODHR-а и посматрача

Учешће особа са инвалидитетом у изборима област је која се стално мења, како у области права, тако и у пракси. Праћење примене обавеза из Конвенције о правима особа са инвалидитетом може да помогне да се те обавезе преточе у праксу и самим тим побољша инклузивност избора и влада. Процена испуњења обавеза у вези са изборним учешћем особа са инвалидитетом изискује анализу постојећих закона, политика, података и информација о спровођењу избора у пракси.

Често је тешко прибавити податке о томе шта се заиста дешава у пракси. Организације које се баве инвалидитетом и грађани посматрачи имају посебну улогу у прикупљању и анализи тих информација. Грађани посматрачи су у доброј позицији да свеобухватно прикупљају информације о различитим фазама изборног процеса, прибављајући податке из свих делова земље.

Активности ODHR-а у вези са изборима ограничене су средствима које су им на располагању и самим тим усредсређене су на кључна питања која се тичу испуњења обавеза и опредељења везаних за инвалидитет. Главни тимови анализирају законе, политике и активности на централном нивоу. Мисије за посматрање избора имају дугорочне и краткорочне посматраче, који могу прикупити на терену податке о стварном учешћу особа са инвалидитетом у свим деловима земље. Мисије затим

извештавају о кључним закључцима и утврђују где се обавезе поштују, а где постоје недостаци. Мисије процењују поштовање права особа са инвалидитетом у односу на сва друга изборна права која се морају поштовати у складу са опредељењима ОЕБС-а и другим међународним обавезама и стандардима.

ODIHR је посвећен подршци учешћу и укључености особа са инвалидитетом у активностима посматрања избора које спроводи. ODIHR настоји да омогући максимално учешће у мисијама које по правилу трају само неколико месеци и придржава се обавезе да брине о свим својим запосленима на међународном и националном нивоу, који понекад раде у небезбедним и тешким условима.

А. Мисије за процену потреба

ODIHR по правилу шаље мисију за процену потреба у државу учесницу између четири и шест меси пре одржавања избора. Мисија процењује предизборно окружење и препоручује да ли је пожељно посматрање избора и ако јесте, какве врсте. Сви извештаји мисије за процену потреба јавно су доступни на веб-сајту ОЕБС-а, у одељку посвећеном ODIHR-у.

Акционе тачке мисије за процену потреба:

- Пре мисије за процену потреба, одговорни саветник за изборе ODIHR-а проверава да ли је држава ратификовала или приступила Конвенцији о правима особа са инвалидитетом и да ли је упутила резерве или декларације. Може се проверити и да ли се у извештајима те земље Комитету за права особа са инвалидитетом, алтернативним извештајима и извештајима из сенке и закључним опсервацијама Комитета помиње изборно учешће. Мисије за процену потреба такође могу да провере да ли постоје национална стратегија или акциони план у којој се помиње политичко учешће особа са инвалидитетом.
- За време трајања мисије за процену потреба, тим ће проверити са изборном администрацијом да ли су предузете мере како би се обезбедио приступ особама са инвалидитетом.
- За време трајања мисије за процену потреба, тим ће се састати са једном или више организација особа са инвалидитетом и затражити њихово мишљење о приоритетним питањима која се тичу особа са инвалидитетом у изборном процесу.
- Током мисије, тим ће се распитати код политичких странака да ли предузимају интерне мере ради подстицања учешћа особа са инвалидитетом и да ли постоји политика за особе са инвалидитетом у смислу њихове кандидатуре.

Б. Активности везане за изборе

Активности изложене даље у тексту односе се на мисије за посматрање избора и ограничене мисије за посматрање избора, али се могу применити и на мисије за процену избора и изборне експертске тимове, према утврђеним потребама и у складу са тежиштем и ресурсима мисије.

Под надзором заменика шефа мисије, један од чланова главног тима именује се да буде контакт особа за укључивање особа са инвалидитетом. Та особа биће задужена за подизање свести о Конвенцији о правима особа са инвалидитетом и овом приручнику, за подстицање координације, састанке са организацијама особа са инвалидитетом, као и за промовисање укључености особа са инвалидитетом на које се односе различити делови извештаја који се објављују. Од свих аналитичара главних тимова очекује се да анализирају укљученост особа са инвалидитетом у све области процене, као што је изложено даље у тексту. За нека питања потребне су информације од неколико колега из главног тима – тако ће правни аналитичар, на пример, пружити информације о законском оквиру, а аналитичар избора анализираће праксу.

Два добра општа извора информација које се тичу конкретних земаља су следећа: *Election Access* (www.electionaccess.org/en/), и *DOTCOM* за земље ЕУ (www.disability-europe.net/dotcom).

Акционе тачке мисија за посматрање избора:⁶⁶

- Заменик шефа мисије, у разговору са члановима главног тима, именује контакт особу задужену за укључивање особа са инвалидитетом.
- Контакт особа за укључивање особа са инвалидитетом обезбедиће да се Приручник подели заинтересованим странама и да експерти главног тима разумеју своје дужности. Контакт особа такође води састанке са организацијама особа са инвалидитетом.
- Контакт особа потрудиће се да дугорочни и краткорочни посматрачи буду информисани о укључивању особа са инвалидитетом.
- Контакт особа и заменик шефа мисије припремају извршни резиме и анализирају информације осталих колега из главног тима који извештавају о укључености особа са инвалидитетом.

В. Дугорочни посматрачи

Дугорочни посматрачи су регионални чланови мисија за посматрање избора и ограничене мисије за посматрање избора и прикупљају информације о дешавањима на терену широм земље пре дана избора, на дан избора и касније. Такође помажу краткорочним посматрачима (у оквиру мисија за посматрање избора) у њиховом раду на терену. Дугорочни посматрачи стога играју изузетно важну улогу тако што помажу мисији да сазна какво је чињенично стање у погледу поштовања, заштите и остваривања изборних права особа са инвалидитетом у региону.

Преко координатора дугорочних посматрача, експерти главног тима затражиће од дугорочних посматрача да прикупе информације о томе шта се дешава на локалном нивоу у погледу учешћа особа са инвалидитетом у изборном процесу. Њих ће о томе информисати главни тим по њиховом доласку у земљу. Дугорочни посматрачи посебно ће се осврнути на следећа питања.

66 Конкретна питања за чланове главног тима дата су у претходним одељцима, као и у Прилогу А.

- **Да ли се изборна администрација консултовала са организацијама особа са инвалидитетом?** Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир и ако нису, због чега?
- **Да ли изборна администрација пружа информације на локалном нивоу у складу са стандардима доступности у вишеструким форматима?** Да ли те информације обухватају и едукацију гласача? Да ли пружају информације о приступачним изборним објектима? Да ли је предвиђено објављивање вести о изборима (нпр. саопштења за медије)? Да ли се изборна администрација бори против евентуалних преовлађујућих стереотипа, тако што приказује особе са инвалидитетом које учествују на изборима.
- **Да ли су локални медији доступни у вишеструким форматима?** Да ли то подразумева едукацију бирача и информисање о кампањи? Да ли се локални медији боре против евентуалних преовлађујућих стереотипа, тако што приказују особе са инвалидитетом које учествују на изборима? Да ли се те активности финансирају из јавних или приватних извора?
- **Да ли је процес регистрације бирача оптерећујући за особе са различитим врстама инвалидитета и самим тим постоји ризик да им приступ том процесу буде отежан?** Да ли су услови за прибављање докумената оптерећујући? Да ли су особе са инвалидитетом дужне да на било који начин пријаве свој инвалидитет и ако је то случај, да ли је тај систем ефикасан?
- **Да ли је процес номинавања кандидата оптерећујући за особе са различитим врстама инвалидитета (и самим тим постоји ризик од отежаног приступа)?** Да ли постоји додатна подршка за особе са инвалидитетом да се кандидују?
- **Да ли политичке странке/кандидати пружају информације у форматима приступачним особама са различитим врстама инвалидитета?** Ако је тако, да ли то раде све партије или само неке? Да ли то обухвата најважнија питања у кампањи и/или информације о странкама?
- **Да ли су догађаји у оквиру кампање доступни особама са инвалидитетом?** Какав је физички приступ? Да ли се презентације врше у више формата (на пример, знаковним језиком, титловима и материјалима у формату лаког за читање)? Да ли се локацијама може приступити у колицима, без помоћи? Да ли се пружа додатна подршка кандидатима са инвалидитетом? Да ли се воде дискусије о укључивању инвалидности?
- **Да ли су објекти које користе изборни органи и у којима се гласа приступачни особама са различитим врстама инвалидитета?** Да ли испуњавају законске стандарде дате земље (ако такви стандарди постоје)? Ако су само нека бирачка места приступачна, како то утиче на учешће особа са инвалидитетом?
- **Да ли изборна администрација спроводи сврсисходну обуку у домену укључивања особа са инвалидитетом?** Да ли се истичу права особа са инвалидитетом? Да ли се објашњавају кључна питања, као што су доступност услуга, помоћ особе по избору и доступност информација?
- **Ако постоје одредбе о алтернативним начинима гласања (као што су мобилно гласање или гласање поштом), колико их на локалном нивоу сматрају ефикасним?**

Да ли обезбеђују тајност гласања? Да ли постоје довољне заштитне мере? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом на локалном нивоу о тим одредбама? Какво је мишљење осталих актера у изборима о тим одредбама? Шта је предвиђено на практичном плану за особе дугорочно смештене у институције?

- **Да ли су подаци о резултатима избора доступни у више формата, укључујући и формат лак за читање, Брајево писмо, крупна слова или превођење на знаковни језик?** Ако јесу, да ли су доступни у реалном времену, уз довољно времена за подношење приговора и жалби?
- **Да ли механизми за подношење приговора и жалби на локалном нивоу обезбеђују информације у складу са стандардима доступности у више формата?**
- **Да ли су механизми приговора и жалби на локалном нивоу дефакто приступачни особама са инвалидитетом?** О којим правима везаним за инвалидност је покренута дебата?
- **Да ли групе грађана за посматрање избора** прикупљају податке о укључености особа са инвалидитетом на локалном нивоу?

Г. Краткорочни посматрачи и посматрање на дан избора

Акценат овог одељка стављен је на питања којима ће се бавити краткорочни посматрачи и други чланови мисије за посматрање избора на дан избора. Краткорочни посматрачи су на дан избора распоређени широм земље и на терену пружају информације о гласању, пребројавању гласова и табулацији резултата. Као и дугорочни посматрачи, али са ужим фокусом, краткорочни посматрачи играју изузетно важну улогу тиме што помажу мисији да сазна какво је чињенично стање у погледу поштовања, заштите и остваривања изборних права особа са инвалидитетом на дан избора. Главни тим информисаће о томе краткорочне посматраче по њиховом доласку у земљу.

Посматрачи ODHR-а имају ограничено време које проводе на сваком бирачком месту (по правилу око 30 минута) и проверавају више бирачких места. Стога ће се посматрачи усредсредити на доле утврђена питања, иако се та питања могу разликовати зависно од законског оквира и административне структуре у датој земљи. У наставку су дата типична питања и упутства за формуларе краткорочних посматрача који се користе на бирачким местима и центрима за табулацију.⁶⁷

67 Методологија ODHR-а за прикупљање података на дан избора подразумева стандардизоване формуларе које попуњавају посматрачи и који се заснивају на квантитативним и квалитативним извештајима дугорочних посматрача.

#	Питање из формулара мисије за посматрање избора на дан избора	Упутства мисије за посматрање избора за одговарајућа питања
1.	<p>Да ли су информације на бирачком месту доступне у више формата за особе са различитим врстама инвалидитета?</p> <p>(Да/не)</p>	<p>Захваљујући доступности информација у више формата, процес је приступачнији особама с различитим врстама инвалидитета. Облици доступних информација подразумевају материјале који се лако читају, верзије са крупним словима, материјале на Брајевом писму и аудиовизуелне материјале (укључујући и превођење на знаковни језик).</p>
2.	<p>Да ли је бирачко место физички приступачно особама с физичким инвалидитетом?</p> <p>Да ли је организација простора на бирачком месту погодна за бираче са инвалидитетом?</p> <p>(Да/не)</p>	<p>То подразумева утврђивање да ли је бирачко место приступачно особи са физичким инвалидитетом, тако да она може да попуни гласачки листић и гласа у тајности и достојанствено, без посебне помоћи. На пример, ако је некоме потребна помоћ да му се колица подигну за неколико степеница, то значи да та зграда није приступачна. То такође значи да је потребно проверити да ли неко ко користи колица може да попуни гласачки листић у тајности и без помоћи, тако што, на пример, постоји кабина за гласање која је довољно ниска да може да је користи особа у колицима, и слично важи и за гласачку кутију.</p>
3.	<p>Да ли су доступни асистивни алати за особе са сензорним инвалидитетом?</p> <p>(Да/не)</p>	<p>Ти алати омогућавају особама са сензорним инвалидитетом да гласају у тајности. У те алате спадају тактилна помагала за гласање, приручници за гласање на Брајевом писму и лупе. Покушајте да утврдите да ли ти алати функционишу, као и да ли, у пракси, људи знају како да их користе и да ли их сматрају корисним.</p>
4.	<p>Да ли гласач са инвалидитетом може да одабере ко ће му помагати?</p> <p>(Да/не/не знам)</p>	<p>Да ли се избор гласача о томе ко ће му помагати поштује? Да ли им се, приликом гласања, придружује и неко из бирачког одбора (и тиме угрожава тајност гласања)?</p>

Д. Извештавање јавности и препоруке

Мисије ODIHR-а за посматрање избора, ограничене мисије за посматрање избора, мисије за процену избора и изборни стручни тимови извештавају о великом броју питања од значаја за изборе. Мисија стога мора да направи кратак преглед ситуације и одреди приоритете, како би покрила целокупну ситуацију у погледу учешћа особа са инвалидитетом у изборном процесу и јасно утврдила кључне позитивне аспекте и недостатке. С обзиром на то да је број препорука које може да формулише ограничен, највероватније ће бити само неколико препорука везаних за укључивање особа са

инвалидитетом. Мисија, стога, треба да одреди приоритете према конкретној ситуацији у земљи. Током поступка формулисања закључака и препорука у вези са инвалидитетом, важно је разговарати са организацијама особа са инвалидитетом, како би мисија могла да у највећој могућој мери разуме питања и тестира приоритете и препоруке. Кључне аспекте у вези са укључивањем особа са инвалидитетом треба интегрисати у прелиминарно чињенично стање и закључке (за мисије за посматрање избора и ограничене мисије за посматрање избора), који се представљају дан после избора. Најсвеобухватнији приказ питања у вези с поштовањем права особа са инвалидитетом биће садржан у коначном извештају. Права особа са инвалидитетом треба поменути у извршним резимеима извештаја када је то могуће, и обавезно у коначном извештају. То треба да подразумева укупан закључак, а затим извештавање и препоруке о особама са инвалидитетом треба обухватити различитим одељцима у целокупном тексту.

Ако је земља потписала, али није ратификовала Конвенцију о правима особа са инвалидитетом, могуће је ипак позивати се на Конвенцију, будући да је земља изразила интересовање да буде везана Пактом и њени поступци не смеју бити у супротности с тим. Ако земља није потписала Пакт, нити му је приступила, а пошто су размере његове ратификације на глобалном нивоу такве да он има нормативну вредност, могуће је позивати се на начела Конвенције о правима особа са инвалидитетом, уз напомену да дата држава није обавезана Пактом. У таквим случајевима, мисија треба да препоручи ратификацију Конвенције о правима особа са инвалидитетом, у складу са обавезама ОЕБС-а.⁶⁸

Што је укупан оквир и језик коришћен у извештајима мисије конзистентнији са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, извештаји ће бити јаснији и употребљивији за Комитет за права особа са инвалидитетом. Исти је случај са препорукама, које не треба да буду уопштене, већ да садрже конкретне ставке које су примењиве и мерљиве. На пример, могуће је препоручити укидање свих ограничења права на гласање и кандидовање, укључујући ограничења по основу појединачних одлука судова о менталној неспособности, у складу са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, или увођење одредби које би омогућиле помоћ особе по избору, такође у складу са Конвенцијом.

Као и увек, те препоруке не треба да буду претерано прескриптивне, имајући у виду да државе имају дискреционо право слободне процене тога које ће мере применити да би обезбедиле поштовање Пакта и реализацију политичких обавеза. Мисије, такође:

- Неће препоручити да судови буду ти који ће одлучивати о ограничењима изборних права особа са менталним или интелектуалним инвалидитетом, у зависности од случаја. Уместо тога, мисије треба да промовишу стандарде Конвенције о правима особа са инвалидитетом, тиме што ће препоручити да не буде ограничења изборних права по основу менталног или интелектуалног инвалидитета.

68 У складу са ставом 13.2. Бечког документа ОЕБС-а из 1989.

- Не треба дати приоритет алтернативним начинима гласања (као што су мобилно гласање, гласање преко поште и гласање преко пуномоћника), већ ставити нагласак на увођење гласања особа са инвалидитетом у главне токове помоћу универзалног дизајна. Акцентат, где је могуће, треба да буде на побољшању приступности постојећих бирачких места, уместо на потреби да се организују алтернативни начини гласања, пошто они повлаче проблеме са тајношћу и интегритетом.

Б. Накнадне активности

Државе учеснице ОЕБС-а обавезале су се у Истанбулском документу ОЕБС-а из 1999. да ће „без одлагања пратити процене и препоруке ОДИHR-а у вези са изборима“. Од тада, накнадне активности на реализацији изборних препорука постају све значајније за државе учеснице ОЕБС-а и за рад ОДИHR-а у помагању државама у активностима да додатно унапреде своје изборне процесе.⁶⁹

ОДИHR нуди и могућност да се врати у земљу у којој је посматрао изборе и званично представи свој коначни извештај. Ако то затражи држава учесница, ОДИHR може да предузме накнадне активности. То може да подразумева правну проверу, помоћ при изради закона, детаљне процене конкретних изборних компоненти, техничке савете, подршку организацијама цивилног друштва, средњорочне контролне посете и фасилитацију и координацију.

ОДИHR се залаже за политички плурализам и учешће подзаступљених група у накнадним активностима после избора, како би се подстакло стварање једнаких могућности за учешће у изборима. ОДИHR стога настоји да се консултује са организацијама особа са инвалидитетом и укључује их у накнадне активности и подстиче државе учеснице да на сличан начин укључе те организације.

Накнадне активности – смернице за даљи рад:

- Тим ОДИHR-а састаће се са организацијама особа са инвалидитетом за време посете ради представљања коначног извештаја и укључиће те организације у округле столове.
- Када је то могуће, тим ОДИHR-а укључиће у дискусије о коначном извештају питања инвалидитета и препоруке.
- Залагање за укључивање организација особа са инвалидитетом у накнадне активности и изборне реформе.
- Понудити помоћ државама учесницама ОЕБС-а у подстицању учешћа особа са инвалидитетом у изборним процесима, укључујући и анализу изборних прописа и пракси у погледу њихове усклађености са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом.

⁶⁹ За више информација, видети *Приручник ОДИHR-а о накнадним активностима на реализацији изборних препорука* из 2016. Доступно на: <http://www.osce.org/odhr/elections/119893?download=true>.

Примери добре праксе у региону ОЕБС-а

У једној држави учесници ОЕБС-а, Канцеларија омбудсмана формирала је радну групу која се бави питањима везаним за учешће особа са инвалидитетом у изборима. У тој радној групи били су представници организација особа са инвалидитетом и организација цивилног друштва, који су радили на студији о томе да ли је била обезбеђена приступачност бирачких места, у складу са законом. Закључке те студије, укључујући и препоруке за побољшање, радна група представила је великом броју изборних актера на јавном скупу после избора, а Омбудсман их је поделио државним институцијама. Радна група је наставила са својим активностима на наредним изборима, како би оценила напредак и степен у којем су претходне препоруке спроведене у дело.

Прилог А - Питања за појединачне чланове главног тима

Правни аналитичар

#	Питања	Могући извори
1.	Да ли је држава ратификовала или приступила Конвенцији о правима особа са инвалидитетом и, ако јесте, да ли је уложила резерве или декларације у вези са учешћем у изборима (посебно у вези са члановима 29, 9. и 12)? Да ли је држава ратификовала или приступила Факултативном протоколу уз Конвенцију? Да ли је држава ратификовала или приступила другим релевантним конвенцијама? Да ли је било промена у националном законодавству после ратификације, и да ли су те промене у складу са обавезама државе?	Статус ратификације Конвенције о правима особа са инвалидитетом и факултативног протокола, веб-сајт збирке споразума УН-а ⁷⁰
2.	Да ли је држава известила Комитет за права особа са инвалидитетом о питањима у вези са учешћем у изборима? Да ли су поднети извештаји у сенци или алтернативни извештаји? Које су биле завршне напомене Комитета у погледу учешћа особа са инвалидитетом у изборима? Да ли је држава извештавала друга тела за надгледање спровођења Пакта о питањима у вези са учешћем особа са инвалидитетом у изборима, на пример Савет за људска права УН-а или Комитет за елиминацију свих облика дискриминације жена (CEDAW)?	Комитет за права особа са инвалидитетом (веб-сајт) ⁷¹ Комитети других споразума (веб-сајтови)
3.	Да ли постоји национална стратегија или акциони план о особама са инвалидитетом којим је обухваћено право на политичко учешће? којим је обухваћено право на политичко учешће? Да ли постоји механизам за контролу имплементације и да ли је процес консултативан? Да ли се подносе извештаји јавности?	Надлежно министарство Организације особа са инвалидитетом
4.	Постоје ли правни стандарди у погледу доступности информација? Да ли се правни стандарди о приступачности примењују и на изборну администрацију, политичке странке и организације цивилног друштва? Постоје ли правни стандарди о доступности за јавне и приватне провајдере јавних информација на интернету? Постоје ли правни стандарди о доступности за јавне и приватне аудиовизуалне медије?	Закони Национална стратегија или акциони план Надлежно министарство

70 <https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?ID=4&subid=A&clang=en>.

71 <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>.

5.	Постоје ли општи правни стандарди о приступачности за зграде и инфраструктуру уопште? Да ли ти стандарди обухватају изборну администрацију, политичке странке и цивилно друштво? Постоје ли обавезни стандарди о приступачности за зграде државних органа на националном и локалном нивоу?	Закони Национална стратегија или акциони план Надлежно министарство
6.	Постоје ли изричите законске одредбе које се односе на учешће особа са инвалидитетом у изборима? Постоје ли изричите законске одредбе о забрани дискриминације у погледу учешћа особа са инвалидитетом у изборима? Да ли су неодговарајући универзални дизајн и ускраћивање разумних прилагођавања дефинисани као облици дискриминације у националном законодавству?	Недискриминација и закони о доступности Устав Изборни закони
7.	Постоје ли правни захтеви да изборни подаци буду разврстани према различитим врстама инвалидитета и полу? На пример, о гласачима, кандидатима и онима који су изабрани. Да ли постоји захтев да неки од тих података буде доступан јавности? Постоје ли одредбе о заштити података и ако постоје, како се тумаче у односу на обавезе из Конвенције о правима особа са инвалидитетом?	Закони
9.	Да ли постоји законска обавеза консултовања организација особа са инвалидитетом и њиховог активног учешћа у вези са изборима? Да ли је изборна администрација дужна да се консултује на националном и/или локалном нивоу? Да ли постоји обавеза за медије који се финансирају из јавних извора да се консултују са организацијама особа са инвалидитетом о преношењу информација о изборима?	Закони
10.	Да ли су организације особа са инвалидитетом консултоване приликом иницијатива за реформе закона? Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир? Ако нису, шта је било оправдање (ако постоји)?	Парламент Организације особа са инвалидитетом
13.	Да ли постоје законска ограничења учешћа у изборима (у својству кандидата или гласача) у вези с правном способношћу? Ако постоје ограничења, да ли је потребна појединачна судска одлука о правној способности у погледу права на гласање? Тамо где законом није предвиђено ускраћивање правне способности, да ли постоје механизми подршке за особе са инвалидитетом да остваре своје право гласа?	Zakoni
14.	Да ли су за особе којима је ускраћено право гласа због правне способности законом предвиђени механизми приговора и жалби? Такође, да ли је могуће уложити приговор вансудским институцијама (као што су институције за људска права, тела за заштиту равноправности, и сл.)?	Закони Вансудске институције

15.	Ако постоје законска ограничења учешћа у изборима по основу правне способности, да ли постоји званична статистика о броју особа које су тиме погођене? Да ли постоје извештаји о злоупотреби ограничења правне способности?	Званична статистика Организације особа са инвалидитетом
25.	Постоје ли законске одредбе којима се прописује да изборни процеси морају бити учињени приступачним предузимањем свих разумних мера? Да ли постоје законски стандарди приступачности за бирачка места? Да ли ти стандарди обухватају различите врсте инвалидитета? Да ли постоје законске одредбе о гласању лица дугорочно смештених у институције?	Закони Национална стратегија или акциони план
29.	Да ли постоје законске одредбе којима се уређује помоћ особе по избору приликом гласања? Ако постоје, да ли је обавезно и присуство изборног службеника?	Закони Изборна тела
31.	Да ли постоје законске одредбе за алтернативне начине гласања (као што су мобилно гласање, електронско гласање или гласање поштом)? Ако постоје, да ли су предвиђене заштитне мере?	Zakoni Izborna tela
34.	Да ли су информације о механизмима приговора и жалби доступне у више формата? Да ли су те информације доступне како на локалном, тако и на националном нивоу? Да ли изборни службеници и тела који разматрају приговоре похађају обуку о учешћу особа са инвалидитетом у изборима?	Изборна тела Судови Вансудске институције Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Организације особа са инвалидитетом
35.	Да ли у пракси постоје препреке са којима се особе са инвалидитетом суочавају ако желе да поднесу приговор или жалбу? Да ли су кроз изборну администрацију и правосудни систем уложени приговори и жалбе? Да ли су упућени приговори другим вансудским установама (као што су институције за људска права, тела за заштиту равноправности и омбудсмани)? На које се конкретне проблеме жале особе са инвалидитетом?	Судови Вансудске институције Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Организације особа са инвалидитетом Групе грађана за посматрање избора

Изборни аналитичар

#	Питања	Могући извори
8.	Постоје ли правни захтеви да изборни подаци буду разврстани према различитим врстама инвалидитета и полу? На пример, о гласачима, кандидатима и онима који су изабрани. Да ли постоји захтев да се неки од тих података јавно обелодане? Постоје ли одредбе о заштити података и ако постоје, како се тумаче у односу на обавезе из Конвенције о правима особа са инвалидитетом?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом
11.	Да ли се изборна администрација консултовала са организацијама особа са инвалидитетом и ако није, због чега? Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир? Да ли је то било на националном и локалном нивоу? Да ли изборна администрација има политику у вези са инвалидитетом? Да ли изборна администрација има контакт особу за укључивање особа са инвалидитетом?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора
16.	Да ли изборна администрација пружа информације у складу са стандардима доступности и у вишеструким форматима, укључујући формат лак за читање и са крупним словима, приручнике на Брајевом писму и са преводом на знаковни језик? Да ли су те информације доступне како на локалном, тако и на националном нивоу? Да ли те информације обухватају и едукацију гласача? Да ли пружају информације о приступачним изборним објектима? Да ли је предвиђено објављивање вести о изборима (нпр. саопштења за медије, објаве, подаци)? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о информисању?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
18.	Да ли је процес регистрације бирача оптерећујући за особе са различитим врстама инвалидитета и самим тим постоји ризик да им приступ том процесу буде отежан? Да ли постоје препреке за прибављање докумената, па самим тим постоји ризик да приступ буде отежан? Да ли постоје посебне мере за особе са инвалидитетом у погледу регистрације за гласање?	Закони Прописи изборних тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора

19.	Да ли је процес номиновања кандидата оптерећујући за особе са различитим врстама инвалидитета (и самим тим постоји ризик од отежаног приступа)? Да ли постоји додатна подршка за особе са инвалидитетом да се региструју као бирачи?	Закони Прописи изборних тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
20.	Да ли изборна администрација предузима сврсисходне обуке у домену укључивања особа са инвалидитетом? Да ли су истакнута права особа са инвалидитетом? Да ли се објашњавају кључна питања, као што су доступност услуга, помоћ од особе по избору и доступност информација? Да ли изборна администрација има програм обуке и едукације бирача за организације особа са инвалидитетом?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
26.	Да ли су објекти које користе изборни органи и у којима се гласа приступачни особама са различитим врстама инвалидитета? Да ли испуњавају законске стандарде земље (ако постоје)? Да ли им се може приступити у колицима без помоћи? Да ли особе са физичким инвалидитетом могу да попуне гласачки листић и гласају у приватности, без помоћи? Ако су само нека бирачка места приступачна, како то утиче на учешће особа са инвалидитетом?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
27.	Да ли су информације за гласаче доступне у приступачним форматима, укључујући формате лаке за читање и крупна слова? Ако јесу, да ли те информације у довољној мери покривају упутства за гласање?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Краткорочни посматрачи Групе грађана за посматрање избора
28.	Да ли постоје асистивни алати за помоћ особама са инвалидитетом приликом гласања на бирачким местима (на пример, тактилни водичи за гласање, Брајеви водичи или лупе)? Ако постоје, да ли особље на бирачком месту зна како да их користи? Да ли бирачи знају да ти алати постоје и како да их користе? Да ли ти алати дају резултате?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора

30.	У пракси, да ли помоћ пружа особа по избору? Да ли се те одредбе поштују? Да ли је обезбеђена тајност гласања?	Прописи изборних тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
32.	Ако постоје одредбе о алтернативним начинима гласања (као што су мобилно гласање или гласање поштом), колико су ефикасне у пракси за особе са инвалидитетом? Да ли обезбеђују тајност гласања? Да ли постоје довољне заштитне мере? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о тим одредбама? Какво је мишљење осталих актера у изборима о тим одредбама? Шта је предвиђено на практичном плану за особе дугорочно смештене у институције?	Прописи изборних тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
33.	Да ли су подаци о резултатима избора доступни у више формата, укључујући и формат лак за читање, аудио формат, Брајево писмо или крупна слова и уз превођење на знаковни језик? Ако јесу, да ли су доступни у реалном времену, уз довољно времена за подношење приговора и жалби?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
36.	Да ли групе грађана за посматрање избора подстичу пуно учешће особа са инвалидитетом у изборном процесу? Да ли групе грађана за посматрање избора прикупљају податке и извештавају о укључености особа са инвалидитетом? Да ли су се групе грађана за посматрање избора залагале за укључивање особа са инвалидитетом? Да ли групе грађана за посматрање избора имају политике о укључивању особа са инвалидитетом унутар својих организација?	Групе грађана за посматрање избора Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора
39.	Колико је особа са инвалидитетом регистровано у том својству у бирачком списку? Да ли су ти подаци посебно разврстани по полу? Постоје ли подаци о томе колико је таквих особа заиста и гласало? Да ли су ти подаци прибављени из званичних извора? Да ли се подаци из незваничних извора поклапају са тим? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о проценту регистрованих бирача са инвалидитетом?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом
40.	Колико особа са инвалидитетом ради у изборној администрацији? Који је проценат жена међу њима? Да ли особе са инвалидитетом уједно заузимају и високе позиције у изборној администрацији?	Изборна тела

#	Питања	Могући извори
21.	Да ли политичке странке/кандидати пружају информације у форматима приступачним особама са различитим врстама инвалидитета? Ако је тако, да ли то чине све партије или само неке? Да ли то подразумева само главна питања кампање и/или информације о странкама и кандидатима?	Политичке странке / кандидати Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
22.	Да ли се пружа додатна подршка кандидатима са инвалидитетом? Да ли су обезбеђена додатна средства за трошкове кампање? Да ли су дешавања у кампањи инклузивна за особе са инвалидитетом? Да ли су локације физички доступне? Да ли се презентације врше у више формата (на пример, знаковним језиком, титловима и материјалима у формату лаког за читање)? Да ли се воде дискусије о укључивању инвалидности?	Политичке странке / кандидати Организације особа са инвалидитетом Налази дугорочних и краткорочних посматрача избора Групе грађана за посматрање избора
23.	Да ли политичке странке/кандидати имају политике о промовисању права особа са инвалидитетом и/или учешћу особа са инвалидитетом у странци, и у својству кандидата? Имају ли податке о лицима са инвалидитетом унутар странке? Да ли се у њиховим манифестима помиње било шта везано за укључивање инвалидности? Да ли политичке странке добијају финансијску помоћ државе да повећају учешће особа са инвалидитетом у својим структурама?	Политичке странке / кандидати Организације особа са инвалидитетом Групе грађана за посматрање избора
37.	Колико је особа са инвалидитетом било у претходном сазиву парламента, а колико их је изабрано у нови сазив? Који је проценат жена међу њима? Да ли су ти подаци прибављени из званичних извора?	Званична статистика Парламент Изборна тела Организације особа са инвалидитетом
38.	Колико се особа са инвалидитетом кандидовало? Који је проценат жена међу њима? Да ли су ти подаци прибављени из званичних извора? Да ли се подаци из незваничних извора поклапају са тим?	Изборна тела Организације особа са инвалидитетом

Медијски аналитичар

#	Питања	Могући извори
12.	Да ли су медији који се финансирају из јавних извора консултовали организације особа са инвалидитетом у вези са доступношћу извештавања о кампањи и информацијама о изборима? Да ли су мишљења организација особа са инвалидитетом узета у обзир?	Медији који се финансирају из јавних извора Организације особа са инвалидитетом
17.	Да ли медији који се финансирају из јавних извора пружају информације о изборима, према стандардима доступности, у вишеструким форматима? Ако пружају такве информације, да ли то подразумева и едукацију гласача и информације о кампањи? Да ли кандидати са инвалидитетом имају приступ медијима равноправно са осталим кандидатима? Какво је мишљење организација особа са инвалидитетом о информисању од стране јавних медија? Шта је са приватним медијима?	Мисија за посматрање избора – праћење рада медија Организације особа са инвалидитетом Медији који се финансирају из јавних извора Приватни медији
24.	Да ли медији који се финансирају из јавних извора имају политике или праксе које се тичу подстицања учешћа кандидата са инвалидитетом, односно да ли постоји дискусија о укључивању особа са инвалидитетом у кампању? Да ли јавни медији пружају информације о кампањи у више различитих, приступачних формата? Да ли приватни медији имају такве политике или праксе? Да ли се извештавање презентује из перспективе потребе да се поштују права?	Мисија за посматрање избора – праћење рада медија Организације особа са инвалидитетом Медији који се финансирају из јавних извора Приватни медији

Прилог Б - Најважније важеће законске одредбе и политичке обавезе

Документ ОЕБС-а из Москве из 1991. године

41. Државе учеснице одлучују
1. да обезбеде заштиту људских права особа са инвалидитетом;
 2. да предузму кораке да обезбеде једнаке могућности тим особама да у потпуности учествују у животу њиховог друштва;
 3. да подстичу одговарајуће учешће тих особа у процесу доношења одлука у областима које се односе на њих;
 4. да подстичу услуге и обуку социјалних радника за стручну и социјалну рехабилитацију особа са инвалидитетом;
 5. да подстичу повољне услове за приступ особа са инвалидитетом јавним зградама и услугама, становању, превозу, и културним и рекреативним активностима.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима, 1966.

2.1. Државе чланице овог пакта обавезују се да поштују и гарантују свим лицима која се налазе на њиховој територији и која потпадају под њихову надлежност, права призната овим пактом без обзира нарочито на расу, боју, пол, језик, веру, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, имовно стање, рођење или сваку другу околност.

25. Сваки грађанин има право и могућност, без икакве дискриминације поменуте у члану 2. и без неоснованих ограничења:

- а) да учествује у управљању јавним пословима, било непосредно, било преко слободно изабраних представника;
- б) да бира и да буде биран на повременим истинским, општим, једнаким и тајним изборима, који обезбеђују слободно изражавање воље бирача;
- в) да буде примљен, под општим једнаким условима, у јавне службе своје земље.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом, 2008.

Члан 2 – дефиниције

За сврхе ове конвенције:

„Комуникација“ подразумева језике, приказ текста, Брајево писмо, тактилну комуникацију, крупна слова, приступ мултимедијима као и писане, аудио, усмене, читачке

и аугментативне и алтернативне начине, средства и формате комуникације, укључујући приступ информацијама и комуникационој технологији;

„Језик“ подразумева говорни и језик знакова и друге облике неговорних језика;

„Дискриминација по основу инвалидитета“ подразумева сваку разлику, искључивање или ограничење на основу инвалидитета, што има за циљ или ефекат нарушења или поништења признавања, уживања или вршења, равноправно са другима, свих људских права и основних слобода у политичкој, економској, друштвеној, културној, цивилној или било којој другој области. Она обухвата и све облике дискриминације, укључујући ускраћивање разумног прилагођавања;

„Разумно прилагођавање“ означава неопходно и адекватно модификовање и усклађивање којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, тамо где је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно са другима сва људска права и основне слободе;

„Универзални дизајн“ означава дизајн производа, окружења, програма и услуга које користе сви, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања или специјалног дизајнирања. „Универзални дизајн“ не искључује помоћна средства за одређене групе особа са инвалидитетом тамо где је то потребно.

Члан 4 – опште обавезе

1. Државе стране уговорнице прихватају да обезбеде и унапреде пуно остваривање свих људских права и основних слобода за све особе са инвалидитетом без дискриминације било које врсте по основу инвалидитета. У том циљу државе стране уговорнице преузимају обавезу да:

- (а) Усвоје све одговарајуће законодавне, административне и друге мере за остварење права признатих овом конвенцијом;
- (б) Предузму све одговарајуће мере, укључујући и законодавство, у циљу мењања или укидања постојећих закона, прописа, обичаја и праксе који представљају дискриминацију према особама са инвалидитетом;
- (в) Се уздржавају од свих поступака или праксе који нису у складу са овом конвенцијом, као и да обезбеде да државни органи и институције делују у складу са овом конвенцијом;
- (г) Да предузму односно подстичу истраживање и развој универзално дизајнираних предмета, услуга, опреме и уређаја, како је дефинисано у члану 2. ове конвенције, што би требало да изискује минимално евентуално прилагођавање и најниже трошкове у циљу задовољавања специфичних потреба особе са инвалидитетом, унапређења њихове доступности и коришћења, као и подстицања универзалног дизајна у утврђивању стандарда и смерница;
- (д) Да предузму односно подстичу истраживање и развој, доступност и коришћење нових технологија, укључујући информационе и комуникационе технологије, помагала за кретање, средства и технологије за помоћ погодне за особе са инвалидитетом, при чему треба дати предност технологијама чија је цена приступачна;

- (ђ) да пружи доступне информације особама са инвалидитетом о помагалима за кретање, средствима и технологијама за помоћ, укључујући нове технологије, као и друге облике помоћи, услуга подршке и олакшице;
- (е) да подстичу обуку стручних кадрова и особља које ради са особама са инвалидитетом о правима предвиђеним овом конвенцијом како би се обезбедила боља помоћ и услуге гарантоване на основу тих права.

3. У изради и примени прописа и политика у циљу примене ове конвенције, као и у другим процесима одлучивања у вези с питањима која се тичу особа са инвалидитетом, државе стране уговорнице ће тесно сарађивати и активно укључивати особе са инвалидитетом, укључујући и децу са инвалидитетом преко њихових репрезентативних организација.

Члан 5 – једнакост и забрана дискриминације

1. Државе стране уговорнице констатују да су сви појединци једнаки пред законом и по закону, као и да имају право да без икакве дискриминације уживају једнаку заштиту и једнаке погодности у складу са законом.
2. Државе стране уговорнице ће забранити сваку дискриминацију по основу инвалидности и гарантоваће особама са инвалидитетом једнаку и ефикасну правну заштиту од дискриминације по било ком основу.
3. Да би унапредиле једнакост и отклониле дискриминацију, државе стране уговорнице ће предузети све одговарајуће кораке за обезбеђење разумног прилагођавања.
4. Посебне мере које су неопходне за убрзавање или достизање де факто једнакости особа са инвалидитетом неће се сматрати дискриминацијом у смислу одредаба ове конвенције.

Члан 6 – жене са инвалидитетом

1. Државе стране уговорнице су свесне тога да су жене и девојке са инвалидитетом изложене вишеструкој дискриминацији и у том погледу ће предузети мере како би им обезбедиле потпуно и равноправно остваривање свих људских права и основних слобода.
2. Државе стране уговорнице ће предузети све одговарајуће мере како би обезбедиле потпун развој, напредак и оспособљавање жена да би им се гарантовало вршење и уживање људских права и основних слобода садржаних у овој конвенцији.

Члан 8 – подизање свести

1. Државе стране уговорнице се обавезују да усвоје непосредне, ефикасне и одговарајуће мере:
 - (а) да се подигне свест у целом друштву, укључујући на нивоу породице, о особама са инвалидитетом и да се негује поштовање права и достојанства особа са инвалидитетом;
 - (б) да се боре против стереотипа, предрасуда и штетне праксе у односу на особе са инвалидитетом, укључујући оне засноване на полу и животном добу, у свим сферама живота;
 - (в) да се унапреди свест о способностима и доприносу особа са инвалидитетом.
2. Мере у том циљу обухватају:

- (a) покретање и настављање ефикасних кампања за упознавање јавности с циљем:
 - (i) неговања осетљивости за права особа са инвалидитетом;
 - (ii) унапређења позитивне перцепције и веће друштвене свести у односу на особе са инвалидитетом;
 - (iii) унапређења уважавања стручности, заслуга и способности особа са инвалидитетом, као и њиховог доприноса на радном месту и тржишту рада;
- (б) подстицања на свим нивоима образовног система, укључујући и код деце од малих ногу, понашања које уважава права особа са инвалидитетом;
- (в) подстицања свих медијских гласила да приказују особе са инвалидитетом на начин који је у складу с циљем ове Конвенције;
- (г) унапређења програма подизања свести о особама са инвалидитетом и правима особа са инвалидитетом.

Члан 9 – приступачност

1. У циљу омогућавања самосталног живота и пуног учешћа особа са инвалидитетом у свим сферама живота, државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере да особама са инвалидитетом обезбеде приступ, равноправно са другима, физичком окружењу, превозу, информацијама и комуникацијама, укључујући информационе и комуникационе технологије и системе, као и другим погодностима и услугама које су отворене односно које стоје на располагању јавности, како у урбаним тако и у руралним срединама. Те мере, које укључују идентификовање и уклањање препрека и баријера за приступ, односиће се, између осталог, и на:

- (a) зграде, путеве, превозна средства и друге погодности у затвореном и на отвореном простору, укључујући школе, стамбене објекте, здравствене објекте и радна места;
 - (б) информације, комуникације и друге услуге, укључујући и електронске услуге и хитне службе.
2. Државе стране уговорнице ће такође предузети одговарајуће мере:
- (a) да утврде, промовишу и прате примену минималних стандарда и смерница за приступачност објеката и услуга које су отворене односно које стоје на располагању јавности;
 - (б) да обезбеде да приватна правна лица која пружају услуге и погодности отворене или на располагању јавности воде рачуна о свим аспектима њихове приступачности особама са инвалидитетом;
 - (в) да обезбеде обуку носилаца о проблемима приступачности с којима се суочавају особе са инвалидитетом;
 - (г) да се у зградама и другим објектима отвореним за јавност обезбеде ознаке на Брајевом писму и на начин да се лако читају и разумеју;
 - (д) да се пруже облици непосредне помоћи и посредници, укључујући водиче, читаче и стручне тумаче за језик знакова, како би се олакшао приступ зградама и другим објектима отвореним за јавност;
 - (ђ) да подстичу друге одговарајуће облике помоћи и подршке особама са инвалидитетом како би им се обезбедио приступ информацијама;

- (е) да подстичу приступ особа са инвалидитетом новим информационом и комуникационим технологијама и системима, укључујући интернет;
- (ж) да подстичу благовремену израду, развој, производњу и дистрибуцију доступних информационих и комуникационих технологија и система, како би постали доступни уз минималне трошкове.

Члан 12 – равноправност пред законом

1. Државе стране уговорнице поново потврђују да особе са инвалидитетом имају право да свуда буду признате пред законом, као и друга лица.
2. Државе стране уговорнице признају да особе са инвалидитетом остварују свој правни капацитет равноправно са другима у свим аспектима живота.
3. Државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере како би особама са инвалидитетом омогућиле доступност помоћи која им може бити потребна у остваривању њиховог правног капацитета.
4. Државе стране уговорнице ће обезбедити да се свим мерама које се односе на остваривање правног капацитета пруже одговарајуће и ефикасне гаранције ради спречавања злоупотребе сходно међународном праву које се односи на људска права. Такве гаранције обезбедиће да се мерама које се односе на остваривање правног капацитета поштују права, воља и приоритети односне особе, као и да не дође до сукоба интереса и непромереног утицаја, да буду пропорционалне и прилагођене околностима односне особе, у најкраћем могућем трајању и да подлежу редовном преиспитивању надлежног независног и непристрасног органа или судског тела. Гаранције ће бити пропорционалне степену у којем такве мере утичу на права и интересе особе на коју се односе.

Члан 13 – приступ правди

1. Државе стране уговорнице ће особама са инвалидитетом обезбедити ефикасан приступ правди равноправно са другим лицима, у складу с процедуром и старошћу, како би им се олакшало ефикасно обављање дужности директних и индиректних учесника, као и улоге сведока, у свим судским поступцима, како у истражном тако и у другим прелиминарним фазама поступка.

Члан 19 – самосталан живот и укључивање у заједницу

Државе стране уговорнице ове конвенције признају једнако право свим особама са инвалидитетом да живе у заједници, да имају једнак избор као и други и предузеће ефикасне и одговарајуће мере да особама са инвалидитетом олакшају потпуно уживање овог права и њихово потпуно укључивање и учешће у заједници, укључујући обезбеђењем да:

- (а) особе са инвалидитетом имају могућност избора боравишта, као и на то где и са ким ће живети, равноправно са другима, и да не буду обавезне да живе у неким конкретним животним условима;
- (б) особе са инвалидитетом имају приступ већем броју кућних, резиденцијалних и других услуга за пружање подршке од стране заједнице, укључујући персоналну асистенцију која им је потребна за живот и укључивање у заједницу, као и спречавање изолације или изопштавања из заједнице;

- (в) услуге и олакшице које заједница пружа становништву у целини буду под истим условима доступне особама са инвалидитетом и да задовољавају њихове потребе.

Члан 29 – учешће у политичком и јавном животу

Државе стране уговорнице гарантују особама са инвалидитетом политичка права и могућност да их уживају на равноправној основи са другима, и обавезују се:

- (а) да осигурају да особе са инвалидитетом могу ефикасно и потпуно да учествују у политичком и јавном животу равноправно као и други, непосредно или преко слободно изабраних представника, укључујући право и могућност да особе са инвалидитетом гласају и буду биране, између осталог, тако што ће:
 - (i) обезбедити да процедуре гласања, средства и материјали буду прикладни, приступачни и лаки за разумевање и коришћење;
 - (ii) штитити права особа са инвалидитетом да тајно гласају на изборима и јавним референдумима без застрашивања, као и да се кандидују на изборима, да ефикасно обављају дужности и све јавне функције на свим нивоима власти, омогућавајући коришћење технологија за помоћ и нових технологија где је то могуће;
 - (iii) гарантовати слободно изражавање воље особа са инвалидитетом као бирача и у том циљу, где је то потребно, на њихов захтев, омогућити да им особа по њиховом избору пружи помоћ приликом гласања;
- (б) активно унапређивати окружење у којем особе са инвалидитетом могу ефикасно и потпуно да учествују у обављању јавних послова без дискриминације и равноправно са другима, и подстицати њихово учешће у јавним пословима, укључујући:
 - (i) учешће у невладиним организацијама и удружењима који се баве питањем јавног и политичког живота земље, као и у активностима и управи политичких партија;
 - (ii) оснивање и прикључивање организацијама особа са инвалидитетом у циљу представљања особа са инвалидитетом на међународном националном, регионалном и локалном нивоу.

Члан 31 – статистика и прикупљање података

1. Државе стране уговорнице се обавезују да прикупљају одговарајуће информације, укључујући статистичке податке и податке на основу истраживања, који им омогућују формулисање и спровођење политика у вези с применом ове конвенције. Процес прикупљања и чувања ових информација ће:

- (а) бити у складу са правно утврђеним гаранцијама, укључујући законодавство о заштити података, за обезбеђење поверљивости и поштовања приватности особа са инвалидитетом;
- (б) бити у складу са међународно прихваћеним нормама за заштиту људских права и основних слобода и етичких начела приликом прикупљања и коришћења статистике.

2. Информације које су прикупљене у складу са овим чланом ће се дистрибуирати, где је то погодно, и користити како би се омогућила процена испуњавања

обавеза држава страна уговорница из ове конвенције и како би се идентификовале и решавале препреке с којима се суочавају особе са инвалидитетом у остваривању својих права.

3. Државе стране уговорнице преузимају одговорност за дистрибуцију ових статистичких података и обезбеђују њихову доступност особама са инвалидитетом и другима.

Циљеви одрживог развоја

На политичком нивоу, у Циљевима одрживог развоја које су усвојили шефови држава и влада на самиту УН-а у септембру 2015, помиње се инвалидитет.⁷² Када је реч о смањењу неједнакости, Циљевима одрживог развоја државе су обавезане да „до 2030. године оснаже и подстичу социјалну, економску и политичку укљученост свих, без обзира на... инвалидност...“. Када је реч о промовисању мира, правде и јаким институција, један показатељ јесте однос броја функција које у јавним установама обављају особе са инвалидитетом у односу на укупан број тих особа у датој земљи.

Ревидирана интерпретативна декларација Венецијанске комисије из 2011.

*Ревидирана интерпретативна декларација Венецијанске комисије уз Кодекс добре праксе о изборним питањима о учешћу људи са инвалидитетом на изборима*⁷³

I. КОДЕКС ДОБРЕ ПРАКСЕ О ИЗБОРНИМ ПИТАЊИМА, који је усвојила Европска комисија за демократију кроз право (Венецијанска комисија) у октобру 2002, садржи следеће: „пет принципа на којима се заснива изборна баштина Европе јесу универзално, једнако, слободно, тајно и директно изборно право“ (тачка 1). Према тачки 1.1.1 Кодекса, „универзално право гласа у начелу значи да сва људска бића имају право да гласају и да се кандидују на изборима“.

1. Особе са инвалидитетом стога треба да искористе своје право да гласају и да учествују у политичком и јавном животу као изабрани представници равноправно са осталим грађанима. Учешће свих грађана у политичком и јавном животу и демократским процесима од суштинског је значаја за развој демократских друштава.

II. ДОЛЕ НАВЕДЕНО ДОПУЊУЈЕ ПРИНЦИПЕ УТВРЂЕНЕ У КОДЕКСУ

1. Универзално изборно право

2. Универзално изборно право је фундаментални принцип Европске баштине у вези са изборима. Особе са инвалидитетом не смеју бити дискриминисане у том погледу,

⁷² (A/RES/70/1). Циљеви одрживог развоја званично су формулисани као „Трансформишимо наш свет – агенда одрживог развоја 2030“.

⁷³ Доступно на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)045-e).

у складу са чланом 29. Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом⁷⁴ и праксом Европског суда за људска права.⁷⁵

3. Поступак гласања и објекти у којима се гласа треба да буду приступачни особама са инвалидитетом, тако да те особе могу да остваре своја демократска права, и тако да је, према потреби, могуће пружање помоћи при гласању, поштујући принцип да гласање мора бити лично (Кодекс, тачка I.4.b).

4. Примена начела универзалног дизајна⁷⁶ и непосредно и/или посредно учешће корисника у свим фазама дизајна представља ефикасно средство за побољшање приступачности бирачких места и изборних процедура за гласање и добијање информација о изборима.

2. Једнако право гласа

5. Принцип „једнаких могућности мора да буде загарантован како за странке, тако и за кандидате“ (Кодекс, тачка I.2.3.a). Примена тог принципа треба да се прошири, тако да обухвата једнаке могућности за особе са инвалидитетом које се кандидују на изборима.

3. Слободно гласање

6. У оквиру дужности да „омогуће гласачима да познају листе и кандидате на изборима“ (Кодекс, тачка I.3.1.b.ii), јавне власти дужне су да обезбеде да те информације буду доступне и приступачне, у највећој могућој мери и узимајући у обзир принцип разумних прилагођавања,⁷⁷ у свим потребним алтернативним форматима, и под условима поштовања сразмерности, законитости и реалистичне остварљивости. Те информације треба да буду лаке за читање и разумевање.

Гласање у тајности

7. Право особа са инвалидитетом да тајно гласају треба да буде заштићено, између осталог, „гарантовањем слободног изражавања воље особа са инвалидитетом као гласача, и у том циљу, када је потребно, на њихов захтев, треба им омогућити да користите асистивне технологије и/или да им помаже особа по њиховом избору“⁷⁸ у условима у којима та особа на њих не може да врши неприличан утицај.

⁷⁴ Конвенција о правима особа са инвалидитетом је усвојена 13. децембра 2006. године од стране Уједињених нација у Њујорку.

⁷⁵ Европски суд за људска права, случај *Kiss против Мађарске*, поднесак 38832/06, пресуда од 20. маја 2010. Видети посебно ставове 43–44, са позивањем на члан 29. Конвенције.

⁷⁶ Препорука СМ/Рес (2009)8 Комитета министара земаља чланица о остваривању пуног учешћа кроз универзални дизајн: Универзални дизајн је стратегија која има за циљ да дизајн и састав различитих окружења, производа, комуникације, информативних технологија и услуга буду такви да су доступни и разумљиви свима и да сви могу да их користе, у највећој могућој мери и на најсамосталнији и најприроднији могући начин, ако је могуће без потребе за прилагођавањем или специјализованим решењима. Појмови „дизајн за све“, „интегрална приступачност“, „приступачни дизајн“, „инклузивни дизајн“, „дизајн без баријера“, „трансгенерацијски дизајн“ и „приступачност за све“ сматрају се обухваћеним изразом „универзални дизајн“ који се користи у овом тексту.

⁷⁷ Према члану 2. (дефиниције) Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом, „разумно прилагођавање означава неопходно и адекватно модификовање и усклађивање којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, тамо где је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно са другима сва људска права и основне слободе.

⁷⁸ (Члан 29 (iii) Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом; видети тачку II.2 горе у тексту, и Кодекс, тачка I.4.b).

Прилог В - Корисни ресурси

Веб-сајтови у овом прилогу подељени су на:

1. Правне документе и смернице
2. Истраживање
3. Веб-сајтове са ресурсима и материјалима
4. Сродне организације

1. Правни документи и смернице

Приступ подацима заснован на људским правима – нико није искључен из Развојне агенде 2030, Канцеларија Високог комесара за људска права, 2016.

<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/HRIndicators/GuidanceNoteonApproachtoData.pdf>

Конвенција о правима особа са инвалидитетом

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx>

Комитет за права особа са инвалидитетом <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>

Стратегија Савета Европе о правима особа са инвалидитетом за период 2017–2023.

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806fe7d4>

Резолуција 2155(2017) Парламентарне скупштине Савета Европе о политичким правима особа са инвалидитетом: демократско питање, и извештај Комитета Парламентарне скупштине о равноправности и недискриминацији (Дос. 14268), 2017.
<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=23491&lang=EN>

Препорука CM/Rec(2011)14 Комитета министара држава чланица о учешћу особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805b150c

Европска стратегија за питања инвалидитета за период 2010–2020. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0636&from=en>

Директива ЕУ о приступачности веб-сајтова и мобилних апликација у телима у јавном сектору (тзв. Веб директива).

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>

Резолуција Европског парламента о знаковном језику и стручним тумачима за знаковни језик, 23. новембар 2016. (2016/2952[RSP]).
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+XML+V0//EN>.

Индикатори људских права, водич за мерење и спровођење, Канцеларија Високог комесара за људска права, 2012.
http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf

Праћење примене Конвенције о правима особа са инвалидитетом, упутство за посматраче људских права, серија бр. 17, стручне обуке, ОНЧР, 2010.
http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Disabilities_training_17EN.pdf

Комитет ОАД о уклањању свих облика дискриминације особа са инвалидитетом
http://www.oas.org/en/sedi/ddse/pages/index-4_committee.asp

Извештај специјалног известиоца о правима особа са инвалидитетом, 2016, Савет за људска права УН-а.
http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A_HRC_31_62_E.doc&action=default&DefaultItemOpen=1.

Поднесци уз тематску студију Канцеларије Високог комесара УН-а за људска права о учешћу особа са инвалидитетом у политичком и јавном животу, Високи комесар за људска права, 2011.
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/Pages/StudyPoliticalAndPublicLife.aspx>

Тематска студија Високог комесара УН-а за људска права о учешћу у политичком и јавном животу особа са инвалидитетом, 2011.
http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf

Ревидирана интерпретативна декларација Венецијанске комисије уз Кодекс добре праксе о изборним питањима о учешћу људи са инвалидитетом на изборима, 2011.
[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)045-e)

Смернице Интернет конзорцијума о приступачности интернета
<http://www.w3.org/TR/WCAG20/>

2. Истраживање

Злочини из мржње према особама са инвалидитетом – извештај о злочинима из мржње, ОЕБС/ОДИХР, 2016.
<http://www.osce.org/odihr/290021>

Промовисање равноправности и недискриминације за особе са инвалидитетом, Савет Европе, 2017.
<https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7279-pdf-promoting-equality-and-non-discrimination-for-persons-with-disabilities.html>

Студија о једнакој признатости пред законом, Савет Европе, 2017.
<https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7277-pdf-a-study-on-the-equal-recognition-before-the-law-contribution-towards-the-council-of-europe-strategy-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

Политичко учешће особа са инвалидитетом у Европи: права, приступачност и активизам, Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington и Fridriksdottir, 2016.
Студије о изборима 42 (2016) 1-9, Elsevier.

Право на политичку партиципацију особа са инвалидитетом, Агенција Европске уније за основна права, 2014.
<http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>

Светски извештај о инвалидитету, 2011.
http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf?ua=1

3. Веб-сајтови са ресурсима и материјалима

АСЕ, мрежа знања о изборима, фокус на изборе и инвалидитет
<http://aceproject.org/ace-en/focus/disability/about>

DOTCOM: интернет средство Европске комисије за инвалидитет
<http://www.disability-europe.net/dotcom>

Election Access, којим управља Међународна фондација за изборне системе (IFES).
<http://www.electionaccess.org/en/>

Једнак приступ: како укључити особе са инвалидитетом у изборе и политичке процесе, 2014, Међународна фондација за изборне системе (IFES) и Национални демократски институт (NDI).
http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2014/Equal%20Access_How%20to%20include%20persons%20with%20disabilities%20in%20elections%20and%20political%20processes.pdf

4. Сродне организације

ДНЕВНИ РЕД – Општа изборна мрежа за приступ особа са инвалидитетом
<http://www2.agendaasia.org/index.php/Homepage>

Међународни савет за инвалидитет
<http://disabilitycouncilinternational.org>

Европски форум инвалидитета
<http://www.edf-feph.org>

Inclusion Europe
<http://inclusion-europe.eu>

Међународни савез особа са инвалидитетом
www.internationaldisabilityalliance.org

Центар за залагање за права особа са менталним инвалидитетом
<http://mdac.info/en>

Прилог Г - Дефиниције кључних појмова

Овај део се заснива на дефиницији појмова у *Једнаком приступу. како укључити особе са инвалидитетом у изборе и политичке процесе*, 2014, *IFES* и *NDI*.⁷⁹

Појам	Дефиниција	Пример(и)
Приступачно	Локација, објекат, радно окружење, услуга или програм коме особе са инвалидитетом могу лако приступити, у који могу лако ући, којим могу лако управљати, у коме могу лако учествовати и/или које могу једноставно користити, самостално и достојанствено	Бирачко место на коме гласач са физичким инвалидитетом може да се креће без помоћи
Приступачни формати	Штампане, звучне или визуелне информације које су приступачне особама са инвалидитетом	Брајево писмо, тактилни формати, велика слова, знаковни језик и формати лаки за читање
Асистивни алат	Уређај који помаже извршење неког задатка или друге радње која би без тога била тешка или немогућа	Тактилни водич за гласање или лупа
Брајево писмо	Систем за писање који се састоји од испупчења који користе слепе или слабовиде особе	
Тактилни или водич за гласање на Брајевом писму	Фасцикла у коју се може уметнути гласачки листић и помоћу Брајевог писма или тактилних симбола идентификовати кандидат или политичка странка	
Организација особа са инвалидитетом	Организација цивилног друштва коју воде особе са инвалидитетом и која се бори за њихова права	
Лако за читање	Текст у коме су садржај, језик, илустрације и графички распоред појединостављени ради лакшег коришћења од стране особа са интелектуалним инвалидитетом и/или оних који нису изворни говорници датог језика	Препоруке организације <i>Inclusion Europe</i> за приступачне изборе у Европи ⁸⁰

⁷⁹ *Једнак приступ. како укључити особе са инвалидитетом у изборе и политичке процесе*, 2014, *IFES* и *NDI*. Доступно на: http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2014/Equal%20Access_How%20to%20include%20persons%20with%20disabilities%20in%20elections%20and%20political%20processes.pdf

⁸⁰ *Inclusion Europe*, „Препоруке за приступачне изборе у Европи“, Европска унија. Доступно на: http://inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2015/04/Good_Practices_EN.pdf.

Укључивање	Процес којим особе са инвалидитетом учествују у свим изборним активностима равноправно са другим грађанима, укључујући и лидерска места, уместо да уживају у прилагођавањима која могу довести до њиховог раздвајања од других грађана	Уместо пуког коришћења мобилне гласачке кутије или доношења гласачког листића код бирача у стан, бирачко место такође треба да буде приступачно тако да гласач може да гласа на истом месту као и други грађани, ако жели
Интелектуална инвалидност или тешкоће са учењем	Термин који се користи када је особа ограничена у погледу учења на очекиваном нивоу и функционисања у свакодневном животу	Даунов синдром или аутизам
Увођење у главне токове (енг. <i>mainstreaming</i>)	Процес којим се особе са инвалидитетом интегришу као равноправни учесници и лидери у програмима помоћи и у друштву	Израда саопштења јавног сервиса у коме учествују глумци са инвалидитетом у телевизијском споту
Психосоцијална инвалидност или проблеми у вези с менталним здрављем	Услови које утичу на спознају, емоције и понашање	Депресија или шизофренија
Разумна прилагођавања	Обезбеђивање материјала или окружења који омогућавају особи са инвалидитетом да учествује и даје допринос равноправно са другима. Разумна прилагођавања подразумевају индивидуализованији приступ од универзалног дизајна	Тактилни водич за гласање представља разумно прилагођавање, јер гласачима који су слепи или слабовиди пружа једнаку могућност да гласају у тајности и без помоћи
Сензорна оштећења/инвалидитет	Подразумевају губитак вида (укључујући слепило и делимични губитак вида), губитак слуха (сви степени) и мултисензорна оштећења (дијагностиковано оштећење вида и слуха, са барем благим губитком вида, односно слуха)	Губитак вида или слуха
Тактилни формат	Испупчени симболи који се могу користити у ситуацијама када особа не познаје Брајево писмо.	

Кровна група	Организација особа са инвалидитетом која се састоји од организација чланица усредсређених на одређени тип инвалидитета или групу особа са инвалидитетом	
Универзални дизајн	Када су све зграде, материјали и процеси од настанка дизајнирани тако да буду доступни како особама са инвалидитетом, тако и онима без инвалидитета	Кабина за гласање дизајнирана је тако да буде доступна свима

Кључни принципи за посматраче ODIHR-а

- Пуно и делотворно учешће особа са инвалидитетом на изборима представља главни сегмент обавеза преузетих у оквиру ОЕБС-а и међународних стандарда, одражавајући универзално и једнако бирачко право. Равноправност и недискриминација су основни принципи за учешће особа са инвалидитетом у изборима и политичком животу.
- Особе са инвалидитетом не треба сматрати хомогеном групом. Особе са различитим врстама инвалидитета имају различите потребе и потребни су им различити облици помоћи и подршке.
- Потребно је пажљиво консултовати организације особа са инвалидитетом и активно их укључити у развој и примену прописа и политика.
- Није прихватљиво укидати и/или ограничавати право на гласање или кандидовање по основу било какве врсте инвалидитета, укључујући интелектуалне или психосоцијалне потешкоће.
- Одлучивање уз подршку значи да особа може да добије потребну помоћ у доношењу одређених одлука у животу, укључујући и остваривање права на гласање. Требало би да такви механизми замене супституирано одлучивање, како би особе са инвалидитетом добиле неопходну помоћ у остваривању својих изборних и политичких права без неоправданих ограничења.
- Кључне информације о изборима морају бити доступне у вишеструким, приступачним форматима, између осталог и на Брајевом писму, исписане крупним словима, у аудио формату, у верзијама лаким за разумевање и на знаковном језику. То подразумева и упутства о томе како учествовати на изборима, како улагати приговоре и жалбе, информације о резултатима и обавештења које објављује изборна администрација.
- Изборна кампања треба да буде доступна особама са свим врстама инвалидитета. Потребно је уложити напоре како би догађаји у оквиру кампање и изборни материјал били доступни свима. Треба да медији обезбеде једнак приступ информацијама и једнаке могућности за преношење порука особама са инвалидитетом.
- Потребно је да сви изборни процеси буду приступачни особама са инвалидитетом. То изискује „универзални дизајн“, при чему су окружење и услуге осмишљени тако да их могу користити сви, у највећој могућој мери, без потребе за прилагођавањем. Такође су потребна „разумна прилагођавања“ за специфичне потребе које не покрива универзални дизајн, како би особе са инвалидитетом могле да остваре своја права равноправно са осталима.
- Особе са инвалидитетом треба да гласају без помоћи или уз помоћ особе по њиховом избору, у тајности, на уобичајеном бирачком месту. Само ако то није могуће, потребно је размотрити алтернативне методе гласања, као што су мобилно гласање или гласање путем поште. Не треба подстицати алтернативне методе као замену за побољшање приступа биралиштима и, ако се тим методама прибегава, потребно је предвидети одговарајуће заштитне мере.
- На дан избора, посматрачи треба да провере да ли су информације доступне у више формата, да ли су бирачка места физички приступачна, да ли постоје асистивни алати, и да ли гласач може да одабере ко ће му помагати. Физички приступ значи да бирачи са инвалидитетом могу да уђу на бирачко место без помоћи, да се лако крећу и обележе гласачки листић и гласају у тајности и достојанствено. Асистивни алати подразумевају тактилне водиче за гласање, водиче за гласање на Брајевом писму и лупе.
- Сви чланови изборне посматрачке мисије ODIHR-а процењују укљученост особа са инвалидитетом, између осталог и анализом законодавства и пракси пре, током и после изборног дана.
- ODIHR подстиче делотворно учешће особа са инвалидитетом својим проценама избора и препорукама, као и активним учешћем организација особа са инвалидитетом у оквиру својих постизборних активности подршке праћењу реализације препорука после избора.